

7. POSTUP PASTORAČNÍHO PORADENSTVÍ TYPU „ODPADLÍK“

V 5. kapitole jsme stanovili dva cíle pastoračního poradenství pro odpadlíky. Prvním cílem je dovést klienta ke specifikaci jeho problému a pomoci mu ho překonat. Pastorační poradce si proto musí být nejprve vědom různých okolností, za nichž klient svou náboženskou společnost opustil, a různých zátěží, které si s sebou může přinášet. Různost těchto okolností je naznačena v části 7.1. Další část (7.2) pak pojednává o možných problémech klientů. V poradenském rozhovoru by měly být tyto problémy pojmenovány. V části 7.3 jsou pak diskutovány možnosti, jak odpadlík může tyto problémy zvládnout. Závěrečná část této kapitoly (7.4) ukazuje, jak poradce může naplnit druhý cíl pastoračního poradenství odpadlíkovi, totiž pomoci mu zpracovat jeho zkušenost a k nalézt její smysl pro osobnostní a duchovní rozvoj.

Na tomto místě je třeba zopakovat, co bylo řečeno již výše (v části 5.1) o negativně zatíženém pojmu „odpadlík“. V odborné literatuře není vhodnější označení pro ty, kteří opustili náboženskou skupinu, s níž se doposud identifikovali. Sami se často jako „odpadlíci“ označují, a to s vědomím pejorativnosti tohoto pojmu. K odpadnutí, které je v mnoha případech stálo mnoho duševních sil a které pro ně často znamenalo nesmírně těžké rozhodnutí, se hlásí jako k důležitému životnímu momentu.

7.1 Okolnosti, směřující k odpadnutí, a jejich význam

Klienti poradenství v oblasti sekt a sektářství, které jsme zařadili do typu „příbuzný“ (6. kapitola), se nacházejí v poměrně široké škále vztahů k příslušníku skupiny, kterou podezírají ze sektářství (rodiče, manželé, sourozenci, známí). S podobně různými klienty se ale setkáváme i v kategorii odpadlíků. Roli hraje množství faktorů, které pastoračnímu poradci nedovolují rychlé úsudky a snadné nabídky řešení, neboť situace je odlišná u doslova každého klienta.

Nejprve záleží na tom, jakou skupinu klient opustil. Odborníci, kteří se zabývají současnou religiozitou, mají často tendenci zdůrazňovat spíše shodné znaky nových náboženských hnutí a sekt a očekávat, že zkušenosti jsou přenositelné z jedné této skupiny do druhé. Často to ale nebývá pravda. Jednotlivé skupiny (i ty, které můžeme označit jako sektářské) mají jistě více rozdílného než společného. Způsoby a intenzita psychické manipulace se liší nejen mezi nimi, ale i uprostřed nich v různém čase a na různém místě. Poradci je tedy třeba doporučit velkou opatrnost při utváření obrazu o klientovi a o problémech, které si jako odpadlík s sebou přináší. Tato opatrnost je na

místě tím více, čím více je poradce nucen spoléhat na cizí zkušenosti. Jak ukázaly již předchozí kapitoly, v popisech a hodnoceních fenoménů spjatých se sekt ani sektářstvím nalezneme mezi odborníky extrémní rozdíly a v některých případech až protikladné postoje.

Odlišnost jednotlivých klientů je dána také tím, co nejvíce ovlivnilo jejich rozhodnutí odejít. Stuart A. Wright ve své mimořádně zdařilé studii¹ dochází k pěti faktorům, které ovlivňují rozhodnutí opustit náboženskou skupinu (Wright zkoumal některá nová náboženská hnutí a shrnuje je pod společný pojem „hnutí měnící svět“²). Tyto faktory posilují pochybnosti, které „asi běžně vyvstávají ve většině členů“³. Pochybnosti jsou jistě běžné a nemusejí příliš mnoho znamenat, mohou být ale posíleny do té míry, že pochybujícího přimějí k opuštění skupiny.

Prvním z faktorů, které mohou posílit pochybnosti, je porušení uzavřenosti (izolace)⁴ hnutí. Tato izolace totiž zabráni „členům v nepříznivých hodnoceníh hnutí, zatímco uvnitř zvyšuje kohezi, konformitu a oddanost.“⁵ Ve Wrightově výzkumu hrála u odpadlíků z uzavřených skupin roli krátkodobá nepřítomnost v jejich náboženské společnosti (zapříčiněná např. cestováním nebo nemocí), díky níž mohli izolaci narušit. Když byli alespoň na čas vystaveni jinému prostředí než své uzavřené skupině, byli schopni kriticky reflektovat svou skupinu i svou roli v ní.⁶ Tato reflexe v některých případech vede až k rozchodu se skupinou.

Druhým faktorem je podle Wrighta míra, v níž hnutí potlačuje výlučný vztah dvou lidí. „Intimní vztah dvou lidí,“ říká Wright, „odvádí emoční energii pryč ze skupiny, protože mnoho křížujících se mezilidských vztahů, které mohou jednotlivce ovlivňovat (sociální kontrola), je redukováno...“⁷ Pro zajištění konformity ve skupině je nejvýhodnější, pokud se noví členové zbaví starých intimních vazeb a vytvoří nové uprostřed skupiny. Pokud jsou tyto vazby vytvořeny pouze na základě společného členství ve skupině (jako v případě řízeného výběru partnera, o němž jsme se již několikrát zmínili). Odpadnutí se stává pravděpodobnějším, pokud význam vztahu ve dvojici převáží nad významem vztahu ke skupině. Pokud se v tomto případě jeden z dvojice stane odpadlíkem, druhý ho následuje, popř. se odpadlíky stávají oba současně.

Třetím faktorem, který podle Wrighta může významně ovlivnit odpadnutí, je pokles naléhavosti zvěsti, kterou náboženská skupina hlásá⁸ (při charakteristice nových náboženských hnutí v části 3.3 jsme toto vědomí naléhavosti nazvali spolu s Novotným kairofilii). Příslušníci radikálního náboženského společenství totiž bývají ochotni přistoupit na drastické zásahy do jejich životního stylu (skupina si nárokuje určit jejich naplňování času, jejich práci, sexuální chování apod.), pokud jsou tyto zásahy ospravedlněny jako naléhavé potřeby, vynucené zvláštní, jedinečnou dobou. Pokud ovšem v průběhu času poklesne naléhavost zvěsti, je pravděpodobné, že členové budou oprávnění takových zásahů do osobního života zpochybňovat. Konflikt, který tak může nastat, se může stát prvním krokem k odpadnutí.

Čtvrtý Wrightův faktor, který může významně ovlivnit odpadnutí, souvisí se skutečností, že radikální náboženské skupiny slouží svým příslušníkům jako primární

skupiny, které svými vřelými vztahy nahrazují rodinné prostředí. Uspokojují tak jejich potřeby na synteticky konvenční úrovni jejich duchovního vývoje, o němž jsme referovali výše v částech 4.1 a 4.2. „Čím menší je stupeň, na němž členové ... vnímají, že jejich organizace naplňuje citové potřeby primární nebo kvasiprimární skupiny, tím větší je pravděpodobnost odpadnutí,“ zní další Wrightova hypotéza. Takto formulovaná hypotéza nechává prostor pro obě možnosti, které mohou tímto způsobem vést k odpadnutí: buď budoucí odpadlík přestane tyto potřeby intenzivně pociťovat, anebo skupina přestane být schopna tyto potřeby naplňovat.

Také poslední faktor, který podle Wrighta může významně ovlivnit odpadnutí, byl již v této práci na jiném místě a jinými slovy popsán. Wright navazuje na „koncept exemplárního vedení“⁹ Maxe Webera a upřesňuje ho slovy, že činy vůdce a druhotných vůdců jsou „subjektivně vnímány jako konzistentní s ideály a cíli hnutí“. Předpokládá tedy nejen příkladné jednání vůdce, ale i jeho charismatisaci prostřednictvím jeho následovníků tak, jak jsme fenomén charismatisace popsali výše (3.3). Wrightova hypotéza v souvislosti s jeho pátým faktorem, ovlivňujícím odpadnutí, zní: „Čím menší je stupeň, na němž členové ... vnímají vedení jako 'příkladné', tím větší je pravděpodobnost odpadnutí.“¹⁰ V terminologii, používané v naší práci, bychom spíše řekli, že pravděpodobnost odpadnutí vzrůstá v závislosti na poklesu ochoty jednotlivce charismatisovat svého vůdce.

Na základě zmíněných pěti Wrightových faktorů, které mohou ovlivnit odpadnutí, můžeme zdůraznit, jak rozdílné mohou být u jednotlivých klientů poradenství v otázkách sektářství bezprostřední impulsy k jejich odpadnutí. Není vůbec výjimečné, že roli u nich hraje pouze jeden z těchto faktorů, zatímco úloha ostatních může být minimální. Příkladem může být rozčarování odpadlíka z neschopnosti náboženské společnosti nadále naplňovat jeho citové potřeby ve smyslu primární skupiny při jeho současné stále neomezené ochotě charismatisovat jejího vůdce.

EXKURS: Příkladem tohoto jevu může být chování klientky (24 let, středoškolské vzdělání), která se cítila být podvedena vedením české odbočky hnutí Hare Krišna. Její oddanost dílu zakladatele tohoto hnutí Prabhupády (1896-1977) však nedoznala žádné změny. Pokoušela se odvolat k mezinárodnímu vedení hnutí, čímž ovšem v očích českého i mezinárodního vedení jen potvrdila svou „problémovost“. Její objednávka jako klientky poradenství v otázkách sektářství byla pak směřována na poskytnutí pomoci v „boji“ se skupinou, která ji už citově neuspokojovala, v zájmu „čistoty“ odkazu zakladatele a prvního vůdce. Tato objednávka byla pochopitelně ze strany poradce odmítnuta. Poradenský rozhovor s klientkou se pak ubíral jiným směrem.

Vedle zkušenosti s rozdílnými náboženskými skupinami a vedle rozdílných posledních impulsů, které je vedly k odchodu, se klienti navzájem liší také věkem, a tím samozřejmě mírou nabytých životních zkušeností, schopností jejich reflexe a schop-

ností změny svých postojů a návyků. Velmi důležitá je i délka doby, kterou odpadlík ve skupině prožil, a role, kterou tam hrál. Odchod po delší době ve skupině mívá následky především v emoční oblasti, odchod z vyšší a odpovědnější role zase nastoluje palčivější sociální otázky.

Rozdílnost mezi jednotlivými klienty je také dána rozdílnými rodinnými poměry: v naprosto jiné roli je odpadlík, který v prostředí náboženské skupiny vyrůstal, člověk, který v ní založil rodinu a ta v náboženské skupině zůstává, či na druhé straně mladý člověk, který se stal příslušníkem náboženské skupiny jako svobodný a jako svobodný také odchází. V tomto posledním případě bude samozřejmě doba členství ve skupině chápána spíše jako pouhá životní epizoda. Rodinné poměry také do značné míry určují míru sociální podpory, která se klientovi může dostat a která je jedním z klíčových faktorů při jeho překonávání náročné životní situace, která mu odchodem vznikla.

Vedle rodinných poměrů musíme zmínit také otázku, jaké má odpadlík vzdělání a dovednosti, jimiž se uplatní na trhu práce. Velkou roli může hrát i momentální finanční situace klienta, která ho může omezit v učinění množství potřebných kroků, např. při zajištění bydlení a základních potřeb, zajištění zdravotní péče apod.¹¹

Velmi také záleží na způsobu opuštění náboženské skupiny. Na prvním místě se můžeme zamyslet nad mírou dobrovolnosti při odchodu, ale musí nám zůstat na zřeteli, že mezi nedobrovolným vyloučením a dobrovolným odchodem je celá škála situací, v nichž se dobrovolnost a nedobrovolnost mísí. Za příklad nám může posloužit situace, kde se člen náboženské skupiny dobrovolně dopustí činu, o němž ví, že za něj může být vyloučen, anebo naopak případ, kdy raději sám - dobrovolně - odchází, než aby čelil nedobrovolnému a často i nepříjemnému vyloučení, o němž si je jist, že musí dříve či později nastat. Nejčastěji ale dochází k postupnému rozvolňování vztahů, kdy se jednotlivec náboženské skupině postupně vzdaluje. Skupina to vnímá stále intenzivněji jako ohrožení a ve snaze zabránit vlivu potenciálního odpadlíka na ostatní ho negativně nálepkuje.¹² Jak upozornili Brinkerhoff a Burkeová,¹³ nálepkování slouží jako katalyzátor odchodu, protože potenciální odpadlík tuto roli, kterou mu skupina přiřkla, zpravidla přijme.

EXKURS: Nálepkování přispělo k rozhodnutí klienta (vysokoškolské vzdělání, 27 let) opustit Pražské společenství Kristovo (PSK), součást Mezinárodních církví Kristových (ICC). S odstupem několika měsíců píše ve svých vzpomínkách.¹⁴

„Když jsem si stanovoval cíle pro rok 1999, tak jsem mezi ně zařadil i odejít z PSK. Plánoval jsem to udělat v létě před misijní konferencí, kdy budu mít okruh známých mimo sbor a zajištěné bydlení. Na podzim 1998 a v zimě 1999 odešli z PSK bratři, kteří mi byli nejbližší. Jeden z nich po několikátýdenních diskusích s pastorem, který mu nedokázal vysvětlit některá dogmata v učení ICC. Druhý byl navíc veřejně na střeďechním shromáždění pastorem 'označován' (marked up). Den před tímto shromážděním

jsem slyšel vzkaz na záznamníku, kde dával pražskému pastorovi jeho vedoucí z berlínské církve pokyn k tomu, aby byl odstartován proces jeho 'označkování'. Bylo mu zakázáno účastnit se na shromážděních církve a všem ostatním učedníkům bylo doporučeno, aby se s ním nestýkali, protože by to mohlo být nebezpečné pro jejich víru. Vedlo k tomu jeho vytrvalé poukazování na nedostatky v církvi. Byl přesvědčen, že v PSK chybí činnost Ducha Svatého a že lze dary Ducha nalézt i v současné době, což odporuje učení ICC. Toto 'označkování' urychlilo mé rozhodnutí odejít z PSK.“

Při dobrovolném, vědomě připravovaném odchodu může mít klient již rozmyšleny další kroky (ve směru existenčního zajištění, obnovení kontaktů, další náboženské orientace apod.), jimiž zmírní negativní sociální důsledky odchodu, a tím si zpravidla vytvoří i dobré předpoklady pro jeho psychické zvládnutí. Zcela odlišná je situace náhle vyloučeného odpadlíka, který může doslova v okamžiku ztratit duchovní i sociální zázemí, a tím se propadnout ještě hlouběji do duševního zmatku, který byl vyloučením vyvolán.

*EXKURS: Rozdíl může být dokumentován na dvou příkladech. Prvním je muž (28 let, středoškolské vzdělání, funkční rodina s římskokatolickým zázemím), který se dlouhodobě na základě četby i konzultací připravoval k odchodu z mezinárodně významného místa ve struktuře žáků indického duchovního učitele Šrí Činmoje (*1931). Tuto strukturu se rozhodl opustit k určitému datu, kdy bude schopen rychle a snadno předat své finanční a organizační odpovědnosti. Měl naplánován přechodný návrat k rodičům, kteří mu poskytli potřebnou sociální podporu. Během tohoto přechodného období se dokázal orientovat jak na trhu práce, tak si zvolit své další duchovní směřování.*

Naproti tomu muž (22 let, vyučen bez maturity, s málo uspokojujícím rodinným zázemím) byl nečekaně vyloučen z Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi po sporu o okrajovou doktrinální otázku. Vyloučením ztratil vážnou známost, všechny přátele i dosavadní ubytování a pocítil dokonce ohrožení své pozice v zaměstnání. Kromě duševních a duchovních zmatků tak musel čelit i vážným sociálním problémům.

Při dobrovolném, připravovaném odchodu velmi záleží na tom, jakým způsobem je proveden. Tento způsob ovšem není pouze volbou odcházejícího, ale také záležitostí skupiny, kterou odpadlík opouští. Náboženskou skupinu je možné kultivovat v tom smyslu, aby reakce jejích jednotlivých členů na odpadlictví přinesla odpadlíkovi minimální emocionální, duchovní a sociální ztráty,¹⁵ ovšem úsilí o takovou kultivaci je velmi výjimečné. Již zmíněný sociolog Stuart A. Wright s využitím starších studií (Skonovd,¹⁶ Beckford¹⁷) rozlišuje tři typy odchodů.¹⁸ U každého z těchto typů se krátce zastavíme a poukážeme na jeho výhody i rizika.

Prvním typem je skrytý odchod, provedený většinou proto, že odcházející nemají sílu vstoupit do předpokládané náročné konfrontace se zbylými členy skupiny, kteří takový čin pochopitelně vnímají negativně jako ohrožující. Nespornou výhodou skrytého odchodu je relativně menší citová zátěž. Jako značná nevýhoda se ovšem může časem projevit palčivý pocit zrady společenství a vědomí vlastní slabosti, viny a selhání. Jako slabošský tento způsob odchodu bývá ostatně vnímán i těmi členy, kteří ve skupině setrvali. To jim poskytuje naději, že odpadlík může být soustředěným tlakem navrácen, a jsou tedy tímto způsobem odchodu povzbuzováni k vyhledávání kontaktu s ním a ke zvýšené snaze přesvědčit ho k návratu. Čelit takovým akcím bývá pro odpadlíka nesmírně psychicky náročné až vyčerpávající.

Druhým typem připravovaného odchodu je otevřené rozloučení, při němž odpadlíci opouštějí náboženskou skupinu klidně, ale nikoli tajně. Děje se tak zpravidla po dohodě s nadřízenou osobou po jejích neúspěšných pokusech budoucího odpadlíka zadržet. Tyto pokusy mohou zahrnovat celou škálu akcí: od pouhého přemlouvání přes výhrůžky náboženskými sankcemi až po přeložení do jiné komunity téže náboženské skupiny. Ve Wrightově průzkumu byl tento způsob odchodu nejčastější¹⁹ navzdory časové náročnosti i psychickému vypětí, které tento proces může přinést. Nezanedbatelnou výhodou této strategie je ovšem to, že nutí odpadlíka postavit se čelem k problému a trvat na svém navzdory nesouhlasu těch, kdo mu jsou (anebo donedávna byli) blízcí. Pokud odpadlík v tomto náročném období obstojí, poskytne mu tato zkušenost nejen užitečné dovednosti pro další samostatný život, ale také potřebné sebevědomí.

Posledním typem strategie při předem připravovaném opuštění náboženské skupiny je podle Wrighta deklarativní odchod, který je možné připodobnit k hlasitému zavření dveří. Typická je pro tento typ rozhodnost a definitivnost, která předem vylučuje každé jednání a každý kompromis. Odpadlík se tak zpravidla vyhne dalším kontaktům se skupinou. Příčinou volby této strategie bývá nemožnost toho, aby budoucí odpadlík účinně projevil své pochybnosti a své úmysly odejít. Není důležité, zda je tato nemožnost dána nedostatkem jeho komunikačních dovedností, anebo neochotou ostatních příslušníků skupiny a jejího vedení signály této komunikace zachytit a správně vyhodnotit. Deklarativní odchod je tak možné pochopit jako krajní komunikační prostředek.

Emocionálně vzrušená situace „poslední kapky poháru trpělivosti“, která provází deklarativní odchod, s sebou ovšem může přinést trvalý a stupňovaný konflikt s odpadlíkovou původní skupinou. Zvláštní nebezpečí tohoto konfliktu nastává tehdy, pokud je deklarativní odchod sledován širokým publikem, nebo pokud dokonce prostoupí (třeba prostřednictvím médií) i do prostředí mimo náboženskou skupinu, jíž se týká. Konflikt může stupňovat nepřátelství mezi odpadlíkem a jeho bývalou skupinou, které může odpadlíkovi nadlouho (pokud ne natrvalo) zabránit pozitivnímu zhodnocení jeho zkušenosti (více o tom níže v části 7.3). Tímto způsobem ho může zajmout v roli bojovníka, jediného spravedlivého, odhalovatele skryté pravdy či v podobných, pro osobnostní vývoj odpadlíka nepříznivých rolích.

EXKURS: Za typický příklad deklarativního odchodu můžeme považovat situaci, kdy ústředí české mormonské misie (Církev Ježíše Krista Svätých posledních dnů) v roce 1995 opustil její tiskový mluvčí. Navzdory tomu, že při poradenském procesu byla upřednostněna jiná strategie jeho odchodu, mluvčí využil své kontakty se zástupci médií k deklarativnímu odchodu za jejich asistence. O jeho odchodu byl ve formě skandálních odhalení připraven televizní dokument a zpracován rozsáhlý investigativní materiál v jednom z největších celostátních společenských týdeníků.

Další důležitou okolností pro odpadlíka je to, zda náboženskou skupinu opustil sám, anebo s rodinou či ve skupině. V druhém případě disponuje přirozeným podpůrným prostředím, které mu přechod poněkud ulehčuje. Ve vyjmenovávání okolností bychom ale mohli pokračovat a uvést, že se odcházející mohou v rozdílné míře setkat se lží, pomluvami, citovým vydíráním, nátlakem, zastrašováním či hrozbami.²⁰

Pastorační poradce také musí počítat s tím, že klienti se mezi sebou liší i tím, jak dlouho po odchodu vyhledají poradce. Naše zkušenost nepotvrzuje, že by bylo možné stanovit stádia vývoje odpadlíka. Někteří autoři²¹ tak ale činí. Např. Markowitz²² dělí období po odpadlíkově odchodu na tři části: (1) v období návratu (v době asi 1 až 3 měsíců po odchodu) dominuje závislost odpadlíka na jeho nejbližším sociálním prostředí (nejčastěji rodině); (2) ve druhém období (od 6 do 18 měsíců po odchodu) bývá odpadlík schopen vrátit se do školy či do práce a tehdy zvláště potřebuje pocítit důvěru svého okolí, aby mohl znovu získat sebevědomí; a konečně (3) v období integrace (od 18 do 36 měsíců po odchodu) již postupně mizí i zbývající příznaky jeho bývalého sektářského angažmá. I když nemusíme souhlasit s tímto členěním, vývoj odpadlíka v době po odchodu samozřejmě vzít v úvahu musíme stejně jako další faktory jmenované v této části.

7.2 Následky odpadnutí

Možné potíže těch, kdo opustili radikální náboženskou skupinu, tvoří velmi pestrý soubor. Každá taková skupina je totiž jedinečná a její odpadlíci si přinášejí jedinečný soubor možných potíží. Navzdory této různosti se několik autorů pokusilo vytvořit soubory obvyklých symptomů,²³ které by byly společné pro celou oblast sektářské religiozity. Některé z nich jsou zjevně poznamenány vyhraněně negativním vnímáním nových náboženských hnutí, příp. náboženství jako takového.

Na prvním místě v následující kolekci²⁴ potíží, s nimiž se pastorační poradci mohou setkat, je ztráta smyslu života a „vyhoření“.²⁵ Halperin nás upozorňuje, že tento pocit s odpadlíky sdílejí i další, „kdo nebyli členem sekty, a přece na konci svých třicátých let přehodnocují idealistické nasazení svého mládí.“²⁶ Pevné a intenzivní zaměření na uskutečnění ideálu náboženské společnosti pravděpodobně dříve vyplňo-

valo celý životní obzor současného odpadlíka. Na místě tohoto zaměření je nyní prázdnota, protože žádný jiný cíl nelze s tímto všeobjímajícím ideálem srovnat.

EXKURS: Odpadlík (asi 40 let, vysokoškolské vzdělání, před vstupem do komunity ve významném vedoucím postavení) z náboženské komunity tzv. imanuelitů, pomocníků Syna Člověka, popsal své názory a zážitky po svém vyhnání z komunity těmito slovy:²⁷

„Rok 1994. V lednu jsem byl ze sekty vyhozen a dobrovolně jsem odešel od rodiny, která se mě zřekla. Následující samota v jakési ubytovně, v jedné místnosti 3x3 metry, byla jednou z mnoha hrůz, kterými jsem ještě musel projít. Dva měsíce na poušti. Celé dny jsem chodil podél zdi a čekal na zázrak. Snad se nade mnou smilují a budu se moci vrátit zpátky.

Když už jsem to nemohl vydržet, zkontaktoval jsem se tajně s jasnovidcem sekty, který mi sdělil, že budu-li mít štěstí, a budu hodně prosit, zemřu. Vyložil jsem si to po svém a přestal jsem přijímat potravu a pít.

Po pěti dnech jsem začal omdlávat. Vím s určitostí, že bych tehdy zemřel žízni, kdyby se náhle nezvala manželka se zprávou, že i ona byla ze sekty vyhozena.

To vše změnilo. Jako ve snách jsem se ihned navrátil do vytouženého domova.

Tam se setkaly dvě psychické i fyzické trosky, které se vzápětí dohodly, že další život již nemá cenu. Děti jsme ponechali v péči sekty, stále pevně věříce, že jsou pod tou nejlepší ochranou, a odjeli jsme z domu, nyní již odprodaného, pryč. Jeli jsme někam na jih potichu zemřít.“

Zdaleka ne každá ztráta náboženských ideálů je dramatická tak jako v uvedeném případě, s pocitem prázdnoty a zbytečnosti života je ale třeba počítat. Je možné sice doufat, že odpadlík naváže na své zvyky a snad i koníčky z doby, než se připojil do „své“ náboženské společnosti, zároveň je ale jasné, že žádná dřívější činnost nemůže ztrátu obzoru, pocíťovanou po odchodu, nahradit. Ztráta smyslu může být provázena pasivitou, rezignací (či dokonce cynismem) ve vztahu k životu i ke společnosti, v extrémních případech může přibýt i duchovní problém strachu z neodvratného a věčného zavržení. Pasivita a rezignace vede v některých případech k uzavírání se do vnitřního duchovního světa. Pokud vnitřní život není rozvinut tak, aby odpadlíka uspokojoval, může nastat dlouhodobá nuda.

Současné se ztrátou smyslu ovšem často dochází i k mnoha jiným ztrátám. Těžkou ranou bývá zvláště ztráta přátel, s nimiž odpadlíka pojí mnoho vzpomínek. V intenzivně žijící náboženské skupině často bývají uzavírána hluboká přátelství, utvrzená velkým společným úsilím, překonáváním společných překážek a společným nasazením. Je naneštěstí pravděpodobné, že zároveň s odchodem z takovéto náboženské skupiny zanikla i tato přátelství, protože odpadlík v očích svých přátel vlastně společné ideály zradil.

Nejsou to ale jen jednotlivá přátelství, která mohou hrát velkou úlohu v odpadlíkově počátečním pocitu samoty a ztráty. Mohl přijít i o společenství, po němž se mu nyní stýská, a zároveň se společenstvím i o vědomí příslušnosti a sounáležitosti. Běžný je proto u odpadlíků pocit vykořenění a pozice „v zemi nikoho“. Svět mimo odpadlíkovu bývalou náboženskou společnost mu patrně příliš nerozumí a nedopřává mu stejně intenzivní vědomí příslušnosti a citového uspokojení. Ve starší práci jsme pocit smutku, samoty a ztráty na základě rozhovorů s odpadlíky připodobnili ke zkušenosti smrti blízkého člověka.²⁸ Ztráta jasné životní perspektivy může vést k neurčitým a neuchopitelným obavám z budoucnosti. To vše působí, že někteří odpadlíci se v tomto světě - obrazně řečeno - necítí být doma. Toto vykořenění ze známého světa může být posilováno nedostatkem sociálních dovedností k vykonání běžných úkonů (např. založení vlastního účtu, uzavření pojištění apod.), které odpadlíkovo okolí cítí jako bezproblémové, a tím jen zvyšuje jeho úzkost.

Další bolestnou ztrátou pro odpadlíka může být zjištění, že za dobu jeho „nepřítomnosti“ se svět změnil. Někteří přátelé, možná dokonce všichni a v extrémních případech i vlastní rodina (i pokud zůstala mimo danou náboženskou skupinu) odpadlíkovi už neposkytují to zázemí, které prožíval před svým připojením k náboženské skupině. V případě odpadnutí příslušníka, který v dané náboženské společnosti vyrůstal, nemusejí existovat dokonce žádné vztahy, na něž by bylo možné nyní navázat. Ztrátu může odpadlík pociťovat i vzhledem k příležitostem (vzdělání, budování společenské prestiže) nebo zážitkům a rolím (manželství, děti), které mu třeba unikly.

V některých případech mohou skutečné nebo jen zdánlivé ztráty ústít až do pocitu totálního selhání, životní neúspěšnosti, prázdnoty a promarnění. Tyto pocity mohou být o to palčivější, že ve „své“ náboženské společnosti mohl být vychováván právě k názoru, že odpadnutí a zrada k takovému životnímu krachu nevyhnutelně vedou. Stav odpadlíka tedy toto učení potvrzuje, a tím ještě zvyšuje odpadlíkovy pochybnosti o správnosti kroku, k němuž se odhodlal. Pocit selhání přispívá u části odpadlíků k nízkému sebehodnocení. To může být posíleno i negativní nálepkou, kterou skupina odpadlíkovi v době odchodu přisoudila (zmínili jsme se o ní již výše, v části 7.1).

Odpadnutí přináší také v některých případech neodbytný pocit mravní nečistoty a viny vůči Bohu či Božství i vůči lidem. Pocit viny na lidech se může týkat několika oblastí:²⁹ rodiny (kvůli rozbití nebo oslabení vztahů či kvůli způsobení starostí nejbližším), konvertitů, které současný odpadlík pro svou náboženskou skupinu dříve získal, podřízených, u nichž v rámci hierarchie náboženské skupiny uplatňoval svou moc, činů náboženské skupiny, na nichž se odpadlík podílel a jejichž etickou hodnotu nyní nahlíží jako spornou, apod. Vina vůči Božství může mít podobu zrady, protože odpadlík cítí, že božské nároky (jak mu byly komunikovány jeho náboženskou skupinou) nejen nenaplnil, ale odchodem se vzdal i dalšího úsilí o jejich naplnění. Pocit zrady se může týkat i organizace, která transcendentní hodnoty v očích odpadlíka doposud reprezentovala a s níž odpadlíka doposud spojovalo těsné pouto společného úsilí, společného zápasu za menšinové ideály proti většině společnosti a v některých případech i společného utrpení.

K otázce viny patří další charakteristická (ačkoli spíše výjimečná) obtíž odpadlíků od radikálních náboženských skupin. V odstavcích o charismatizaci (3.3) jsme se zmínili o tom, že členové nových náboženských hnutí jsou často přesvědčeni, že se podílejí na rozhodujících světových událostech. To dovolovalo současnému odpadlíkovi žít spolu s takovou skupinou jakoby v samém centru kosmu. Nepříjemným důsledkem této nevědomě přijaté role je pak u části odpadlíků pocit odpovědnosti za tento kosmos. Každá negativní událost - válka, přírodní pohromy apod. - pak může u odpadlíka vzbuzovat úzkost a pocity viny.

*EXKURS: Příslušníci alternativní křesťanské skupiny munistů sledovali světové události a připisovali je úsilí jejich zakladatele a duchovního vůdce Son-Mjong Muna (*1920). Z těchto událostí odečítali náznaky budoucího vývoje lidstva a kosmu a zároveň se tento vývoj pokoušeli pozitivně ovlivnit modlitbami. Byli přesvědčeni, že bez jejich duchovního úsilí by se svět již propadl do zkázy; takto je lidstvu ještě dána možnost k duchovnímu pokroku. Odpadlík (25 let, vysokoškolské vzdělání) uvedl, že cítí těžkou vinu za katastrofy (např. zemětřesení), protože se domnívá, že přišly proto, že svým odchodem ze skupiny zradil Boha.*

U odpadlíků se může objevit i stud za vlastní „hloupost“, stud za nerozvážnost, za ochotu nechat sebou manipulovat, za ochotu přinášet oběti, zatímco druzí z těchto obětí možná profitovali, apod. Osobní vlastnosti mohou být náhle nahlédnuty v novém světle a i tento pohled může vést k nízkému sebevědomí. Sebehodnocení je ovšem někdy snižováno i pocitovanou ztrátou vlastního statutu. Jako součást náboženské skupiny mohl mít současný odpadlík vědomí vyvolenosti, zvláštního určení a kosmicky důležitého poslání. S odchodem ze skupiny a se ztrátou poslání tento dojem ve velké většině případů samozřejmě ztrácí.

Všechny zmíněné pocity mohou vyústit do hněvu. Pokud jsme výše připodobnili ztrátu k odchodu milovaného člověka, hněv je také (podle našeho staršího článku) „možné připodobnit ke známější životní zkušenosti - k situaci odhalení nevěry milovaného partnera. ... Týká se [hněv - pozn. Z. V.] v nestejně míře jak opuštěné organizace, v níž byly znehodnoceny klientovy časové, emoční, finanční a snad i jiné investice, tak i klienta samotného, který se hněvá na sebe a obviňuje se. S tímto hněvem se někdy spojuje pocit zklamání ze sebe, životního selhání, v extrémních případech až zhnusení nad sebou samým.“³⁰

Je třeba také počítat s tím, že náboženská společnost, kterou odpadlík opustil, nese jeho odchod velmi těžce a může jednat tak, aby odpadlíka přiměla k návratu (o této situaci jsme se zmínili výše - v části 7.1). Osobní, telefonické či listovní intervence ze strany příslušníků (často bývalých osobních přátel) jeho někdejší náboženské skupiny mohou vzbuzovat u odpadlíka silné pochybnosti. K nové vlně pochybností stačí i vědomí, že se za odpadlíka jeho bývalá skupina modlí, hovoří o něm apod. V malém, přece však nezanedbatelném počtu případů si klienti poradenství v otázkách

sektářství stěžují, že neobvykle často jakoby náhodou potkávají příslušníky své bývalé skupiny. Zda byla taková setkání ze strany příslušníků skupiny záměrná a zda se jedná skutečně o náhodu, popř. o odpadlíkův omyl, není pochopitelně možné zjistit. V pastoračně poradenském rozhovoru je ovšem třeba brát tyto potíže vážně, i kdyby se jednalo o pouhou odpadlíkovou myšlenkovou konstrukci.

Výše jsme zmínili, že odpadlíkova nespokojenost může zvyšovat pochybnosti o tom, zda učinil správně, když náboženskou organizaci opustil. Nyní ještě zdůrazníme, že pro nezanedbatelnou část klientů z řad odpadlíků jsou nejistota a pochybnosti stálými průvodci po několik měsíců, roků a v extrémních případech navždy. Tyto extrémní případy nenastávají jen proto, že někteří odpadlíci jsou pro ně psychicky vybaveni, nýbrž i kvůli situacím, do nichž se odpadlíci brzy po svém odchodu dostanou. Pokud se jich po odchodu dotkne tragická událost, jsou samozřejmě pochybnosti o správnosti učiněného kroku velmi posíleny. Může se stát, že hlavně „návyk na černobílý svět ... uvrhne odpadlíka do dlouho trvající nejistoty o správnosti kroku, který odchodem učinil, a do šířavých pochybností.“³¹ Pochybnosti se mohou vracet s nečekanou intenzitou ve chvílích neúspěchu a nejistoty.

*EXKURS: Odpadlík z komunity pomocníků Syna Člověka, tzv. imanuelitů, (citovaný již výše) odhaluje reportéru televize Nova selhání svého bývalého duchovního vůdce a vzpomíná na své oběti (jenom finanční obětí je možno vyčíslit v řádu milionů), které tomuto duchovnímu vůdci (Janu Dvorskému, *1965) přinesl. Rozhovor s reportérem končí slovy: „Přes to přese všechno existuje 'kdybysmus'. To je šílený. Člověk má sto jasných důkazů, a přesto mu zůstane 'co kdyby'. Co kdyby Jan Dvorský byl skutečným Synem Člověka?“ – Jiným příkladem je respondentka (bývalá svědkyně Jehovova) z výzkumu v magisterské práci Markéty Brabcové. Brabcová připomíná, že ženiny „psychické problémy začaly v době po třech letech po jejím odchodu v náhlé zátěžové situaci“.³² Sama respondentka pak uvádí toto: „Nejstrašnější stavy jsem měla kolem rozvodu. Nastoupil ničím nepodložený strach o děti. Stále se mi vracela myšlenka, že Svědkové Jehovovi mají pravdu, bude konec světa a mé děti kvůli mně nebudou spaseny. Často jsem se v noci probouzela s hrůzou, že nastává apokalypsa.“³³*

Do pochybností o správnosti rozhodnutí opustit náboženskou skupinu uvrhne řadu odpadlíků také setkání s bývalými souvěrci anebo jakákoli připomínka jejich bývalého angažmá v náboženské skupině. Psychoterapeutka Tobiasová³⁴ takové připomínky vyjmenovává ve skupinách podle smyslu, který zasahují: zrakové (např. charakteristická barva, obrázek, symbol), sluchové (modlitba, mantra, charakteristické slovo, žargon atd.), dotekové (ritualizované polibky, podání ruky apod.), čichové (vůně kadidla nebo vonných tyčinek apod.) i chuťové.

Tyto připomínky mohou odpadlíka spontánně uvést do snění („vznášení se“, „splývání“³⁵). Myšlenky jim utíkají tak, že na okamžik nejsou schopni žádné akce. Zajímavý případ takového „vznášení se“ popisuje Singerová:³⁶ „Na jednom sezení

Rosemary popisovala snění za bílého dne, do něhož upadla předchozí den: 'Byla jsem včera v kanceláři a nemohla jsem se soustředit... Nemohla jsem udržet v chodu pozitivní systém přesvědčení,' řekla.

'Podívej, Rosemary,' řekla jsem, pokračuje Singerová, 'Řekni nám přesně a konkrétně, co se stalo a jak ses cítila.' S námahou nám řekla, že používala kopírku a že se zmačkal papír. Nevěděla, jak to spravit, a cítila se tak špatně, že se styděla dojit se zeptat. Místo toho stála tiše a nepřítomně u stroje. Nyní pod tlakem našla způsob, jak nám to říci. V sektě se učila generalizovat do širokých kategorií pocitů, učila se vyjadřovat nepřesně, překládat své osobní reakce do kódu.'

Na tomto případě bychom mohli ilustrovat nejen již zmíněné nízké sebevědomí a nejistotu v tomto světě, ale i špatnou možnost koncentrace a potíže s rozhodováním. Odpadlíci přicházejí v některých případech z prostředí, v němž měli na jednu stranu malou možnost se skutečně rozhodovat, protože se od nich očekával pouhý souhlas s tím, co skupina považovala za vhodné, dobré, užitečné apod. Na druhou stranu ale každé takové rozhodnutí mělo svůj náboženský rozměr: „správné“ i „nesprávné“ rozhodnutí bylo považováno za akt, který zásadně ovlivňuje vztah k Bohu, pokrok na duchovní cestě apod. Malá zkušenost s odpovědným rozhodováním a zároveň přetrvávající vědomí o jeho zásadní důležitosti je kombinace, která může některým odpadlíkům činit značné obtíže. Kontrolované prostředí v některých náboženských společnostech může způsobit neschopnost odpadlíka rozhodovat se a selhat třeba v organizaci vlastního času.

EXKURS: Žena středních let, která se stala žačkou duchovního vůdce Šrí Činmoje po rozvodu a ztrátě zaměstnání, vyhledala poradce rozhodnuta svého Mistra opustit asi dva roky poté, co ji přijal za žačku. Jako důvod uvedla obavy z rozdvojení osobnosti, způsobeného požadavkem stálého naslouchání vnitřnímu hlasu, jímž k ní promlouvá božský (Supreme) Šrí Činmoj. Zároveň ale vyjadřuje obavy, že život bez tohoto hlasu nezvládne: „Řekněte mi, co mám dělat. Supreme mne vedl krok za krokem. Ale teď? Bez něj?“³⁷

Výše zmíněné pochybnosti, pocity selhání a celkového psychického diskomfortu způsobují u některých odpadlíků bezdůvodný strach. Může být živen nejasnou budoucností (také např. s přetrvávajícími apokalyptickými schémata), přesvědčením o zklamání Boha a jeho následném nevyhnutelném hněvu,³⁸ neschopností uplatnit se ve společnosti, selháváním ve vztazích apod.

EXKURS: Odpadlík (23 let, středoškolské vzdělání) z radikální křesťanské skupiny Slovo života po sedmi letech členství sděluje poradci: „Když už jsem prostě vůbec nemohl dál a konečně se rozhoupal k odchodu, měl jsem děsný strach. Strach z toho, že mne přejede auto a já budu věčně trpět v pekle, měl jsem strach koupit si zmrzlinu nebo jít do kina, protože by to mohlo být

*hříšné, strach z nějaké katastrofy, za kterou ponesu vinu, protože jsem odpadlík. Zlepšilo se to až za několik měsíců. Pak jsem potkal v metru kamaráda, kluka, s nímž jsem se předtím hodně bavil a o kterém jsem si myslel, že je bráška v Kristu, a ten mě tak odsoudil, že strach a to všechno začalo nanovo... Ale teď už je mi to vlastně fuk, já jenom vím, že už to v církvi nechci prožít znovu... I kdybych měl jít do pekla.*⁴⁹

Mimo svou dosavadní náboženskou skupinu si odpadlíci často přinesou návyky v kognitivní oblasti, které jejich další život mohou komplikovat. Patří k nim „totální vidění“ (Erikson⁴⁰), které není schopno diferencovaných soudů. V očích odpadlíka může svět zůstat rozdělen na pozitivní a negativní sféru v podobném smyslu, jako tomu bylo v radikální náboženské skupině. Odpadlík také nemusí být schopen nadhledu a shovívavosti - jeho soudy bývají příkré a založené na přehánění a zjednodušování (běžné jsou výroky jako „všichni lidé se honí za majetkem“, „ve všech sektách jde o peníze“, „všichni křesťané zradili Krista“ apod.).

Zmatek se někdy projevuje i v oblasti citů. Sebekontrola, kterou si může příslušník radikální náboženské skupiny vyvinout v důsledku snahy být svou skupinou bezvýhradně přijímán, se může po odchodu projevit nejistotou, jaké city vlastně prožívá a zda je vůbec „správné“ je prožívat. Rozpaky nad vlastním prožíváním mohou vést k pocitu ztráty spontaneity. Někteří klienti poradenství v otázkách sektářství uvedli, že se cítí být pouhými pozorovateli svého života a vypovídali o „pocitu robota“, bez zájmu vykonávajícího běžnou denní rutinu a nezáčastně unášeného událostmi.

Z hlediska společenských vazeb bývá důležitým průvodním znakem odpadlictví ztráta důvěry v lidi, která patrně vyplývá ze zklamání, jež odpadlík prožil. Setkat se můžeme s ostychem z minulosti, protože dlouhodobé angažmá v radikální a odsuzované náboženské skupině může působit jako negativní stigma. Toto angažmá také nebývá snadné vysvětlit ani nepředpojatým blízkým osobám. Nedůvěra a ostych spolu s nedostatkem sociálních dovedností, způsobeným izolujícím prostředím náboženské skupiny, se u odpadlíka často projeví sníženou schopností navázat a udržet partnerský a přátelský vztah i sníženou možností získat odpovídající profesi. Neúspěchy v jednání s lidmi u odpadlíka dále posilují pocity osamocení a vykořevení.

EXKURS: Odpadlice (ve středním věku, vysokoškolské vzdělání) líčí první kroky po té, co s celou rodinou opustila radikální esoterickou komunitu Most ke svobodě, takto:

„Manželovi rodiče měli domek s dvoupokojovým bytem, kam jsme s dětmi odešli. Nedovedla jsem si návrat představit - už jsem nevěděla, jak vypadají peníze, byla nová měna, rozpadla se republika a všechno bylo třikrát tak drahé. Když jsem přišla s malou Petrou do obchodního domu a ona tam uviděla barbíny, tak z toho - po životě téměř mimo civilizaci - málem koktala. Aby si snad Bůh nemyslel, že jsem odešla kvůli pohodlí, pekla jsem doma

*chleba a rohlíky. Když jsem náhodou spala v noci osm hodin, tak jsem se za to omlouvala - byla jsem úplně dezorientovaná.*⁴¹

Kolekce nejčastějších problémů odpadlíků, jak zde byla v předchozích odstavcích podána, není zdaleka vyčerpávající a nemůže být pokládána za směrodatnou pro každého jednotlivého klienta poradenství v oblasti sektářství. V souhrnu ale platí, že „je třeba počítat s celkovou úzkostí, způsobenou nejistým sociálním postavením, sníženou schopností orientovat se ve světě mimo opuštěnou náboženskou skupinu, nejistou perspektivou a citovým zmatkem.“⁴²

Úkolem poradce⁴³ je povzbudit klienta v pojmenování jeho potíží a využít jeho postavení jako objednavatele k tomu, aby on sám vylíčil okolnosti svého odchodu a specifikoval to, co považuje za problém.⁴⁴ V této první fázi je pro poradce důležité empatickým chováním ujistit klienta, že danou náboženskou skupinu zná, že rozumí tomu, co klient prožívá, a že se tedy klient obrátil na správné místo. Je třeba mít na paměti, že odpadlík má pravděpodobně špatnou zkušenost z pokusu (či pokusů) sdílet svou zkušenost. Jak říká Beckford,⁴⁵ „prvním problémem pro bývalé členy ... bylo to, ...že pro ně bylo téměř nemožné mluvit o svých dřívějších přesvědčeních a závazcích, aniž by byla ohrožena jejich integrita nebo jejich inteligence. ... Druhým ... bylo, že jejich posluchači obvykle chtěli slyšet vyznání viny nebo slabosti...“

Takto vznikající důvěra je potřebná pro jistotu klienta, že jeho osobnost není patologická a že jeho situace není výjimečná. K tomuto ujištění patří i předběžné sdělení dobré perspektivy pro překonání této náročné životní situace a ocenění odvahy, která byla pro jeho rozhodnutí nutná. Rozhodnutí odejít pak klient nemusí spatřovat jako tragický konec jedné své životní etapy, ale naopak jako nový, nadějný začátek skutečně autentického, odpovědného života.

Je totiž pravděpodobné, že klient bude v této fázi hledat v poradci oporu pro chápání sebe samého jako oběti. Poradce ho ovšem vede k přijetí odpovědnosti za to, co se stalo. Připouští, že klient mohl být přiveden ke konverzi v době svého oslabení a že mohl být následně oklamáván řadou metod a technik, současně ale zdůrazňuje, že nikdy neztratil možnost volby. Důkazem možnosti volby nakonec je i jeho rozhodnutí odejít či nechat dospět vývoj až k vyloučení. Poradce různým způsobem sděluje klientovi skutečnost, že psychická manipulace patří k běžným vzorcům lidského chování a je odpovědností každého dospělého člověka, aby se naučil jí vzdorovat.

Poradce se ale varuje toho, aby připomínka klientovy odpovědnosti vyzněla jako konstatování jeho selhání. Proto současně vede klienta k uvědomění pozitivních motivů, které ho do dané náboženské organizace přivedly - jeho zaujetí pro ideály, touhu po změně sebe i lidské společnosti, touhu po opravdových vztazích, hlubokém duchovním životě apod. V kontrastu k potížím, jimiž se klient může cítit pohlcen, je možné posílit jeho prožívání úlevy, pocitu osvobození, nového počátku apod., tedy kladné emoce většiny odpadlíků, bohužel často překryté negativními. K vyrovnanému pohledu na náboženskou skupinu, kterou odpadlík opustil, může přispět i poradcovo vybidnutí k racionální úvaze, zda na své příslušnosti ke skupině nachází něco dobrého.

Zkušenost ukazuje, že naprostá většina odpadlíků odpovídá na takovou otázku kladně a že tato odpověď jim pomáhá překonat krizová období.⁴⁶

EXKURS: V diplomové práci Markéty Brabcové nacházíme např. tuto výpověď odpadlíka: „Beru to jako jednu z životních kapitol. Byl jsem mladý, a tak moje hledání mělo extrémní podobu. Zákonitě jsem musel odejít – dnes jsem tedy starší, zkušenější a opatrnější na své duchovní cestě.“⁴⁷

Hněv, o němž jsme se zmínili výše, spolu s pochopením sebe samého jako oběti, může v některých klientech vyvolat sérii negativních soudů o náboženské společnosti, již opustil. Jak říká Opatrný, „někteří lidé mají po odchodu ze sekty chuť ospravedlnit svou minulost tím, že sektu pomluví a svou minulost v sektě prakticky negují. Nebývá to nešťastnější řešení. Člověk by měl svou minulost zkoumat - s určitým odstupem - tak, aby docenil to, co na ní bylo dobré, a aby neztratil úctu ani k sobě ani k bližním, kteří jeho minulost spoluvytvářeli.“ K tomuto odstupu může poradce klientovi zásadním způsobem pomoci.

V některých případech, především tam, kde se opakovaně ozývá klientův údiv nad jeho jednáním v době, kdy patřil ke své náboženské skupině, může poradce v této fázi rozhovoru objasnit mechanismy psychické manipulace (více o nich výše v 5. kapitole), které se v prostředí některých náboženských skupin vyskytují. Ovšem ani popis těchto mechanismů by neměl vyvolat v klientovi dojem jakéhosi ďábelského spiknutí, jehož se stal bez vlastního přičinění pasivní obětí.

Rozhovor s některými klienty je ztížen skutečností, že nejsou reflexe prožité zkušenosti zatím schopni. Osvědčenou metodou je poradcová žádost o vypsání klientovy zkušenosti pokud možno v chronologickém sledu a s vystižením kauzálních souvislostí. Ve většině případů se takový zápis stane důležitou pomůckou pro tematizaci zkušenosti při následující klientově návštěvě.

7.3 Postup pro odstranění odpadlíkových potíží

Nedomníváme se, že k odstranění potíží odpadlíků je nutný nějaký komplexní rehabilitační a resocializační program,⁴⁸ na druhou stranu ale poradce musí vzít v úvahu, že klienti nebývají schopni uvědomit si a pojmenovat všechny potíže, jimž čelí, nebo jež mohou v budoucnosti nastat. Poradce v otázkách sekt a sektářství proto nabízí možnosti i v oblastech, které často nebývají v první fázi poradenského rozhovoru zmíněny. V této fázi klienti pojmenovávají většinou jen emoční a sociální potíže, v předkládání možností je ale vhodné začít možnými fyzickými potížemi.

Péče o fyzické zdraví mohla být v rámci angažmá v radikální náboženské skupině zanedbána. Důvodů pro takové zanedbání může být několik: v některých náboženských skupinách není obvyklé přikládat tělesnému stavu velkou váhu, v jiných může být hlášáno uzdravení nadlidskými prostředky a příznaky nemoci proto mohou být

přehlíženy, v dalších může být organismus vystaven dlouhodobé námaze, v některých náboženských skupinách jsou odpírány určité způsoby léčby apod. Je samozřejmě na odpadlíkovi, zda se podrobí komplexní zdravotní prohlídce, ale poradce by měl v potřebných případech připomenout důležitost vstupu do obvyklého systému zdravotní péče anebo obnovení pravidelného kontaktu s praktickým lékařem. Zvláště důležitým se tento bod poradenského rozhovoru stává v případech, kdy spolu s odpadlíkem opouští náboženskou společnost i nezletilé dítě. Po odchodu z náboženských skupin se zvláštními stravovacími pravidly vyvstává otázka, zda tato pravidla nadále zachovávat či zda přejít na jiný typ stravy. V případě dětí nebo u odpadlíků s oslabeným organismem by u tohoto rozhodování neměl chybět dietolog.

Intenzita potíží, s nimiž klienti - odpadlíci přicházejí (několik jich bylo popsáno výše v části 7.1), může vyvolat potřebu psychiatrické péče. Celkově ale není možné odpadlíky z radikálních náboženských skupin považovat za psychiatrické pacienty, ačkoli některé symptomy posttraumatické stresové poruchy (PTSD), depersonalizační poruchy a disociační poruchy lze jistě vysledovat. Psychiatrická péče o odpadlíky je nezbytná pouze ve výjimečných případech. Rozhodně musí být odmítnuta myšlenka, že odpadlíci trpí zvláštním druhem psychické nemoci⁴⁹ (v části 4.1). Odmítnout je třeba i vyhledávání syndromů psychických poruch v rámci vyhraněně negativního až bojovného vztahu k určitým náboženským skupinám.⁵⁰ Studie psycholožky Margarety Thaler Singerové „Odchod ze sekty“⁵¹ a v menší míře i práce Johna Clarka „Sekty“⁵² (obě vyšly roku 1979 v renomovaných časopisech) měly značný ohlas a podnítily řadu dalších odborníků⁵³ k pohledu na nová náboženská hnutí jako na zdroje vážných psychických potíží, které vyžadují psychiatrickou péči. Tento přístup ovšem odmítáme.

Práce Singerové, Clarka a dalších totiž vzbudily také velmi odmítavé reakce a zvláště Singerová byla obviněna z „medikalizace deviantních náboženských skupin“.⁵⁴ K prvnímu zásadnímu odmítnutí této psychiatrizující koncepce došlo ze strany Thomase Robbinse a Dicka Anthonyho.⁵⁵ Na základě výzkumu postojů pětáctýřiceti odpadlíků k jejich bývalým náboženským skupinám se k vážným výhradám přidal i Stuart A. Wright.⁵⁶ Poukázal - kromě jiného - na to, že odpadlíci zahrnutí do výzkumů Singerové a dalších byli z velké části deprogramováni, a tak byl jejich referenční rámec připraven tak, aby se jejich výpovědi shodovaly s koncepcí toho, kdo výzkum prováděl. Další studie, vesměs také velmi opatrné v závěrech ve smyslu negativního vlivu radikálních náboženských skupin na duševní zdraví, shrnul roku 1985 James T. Richardson.⁵⁷ Došel k závěru, že „existuje velmi málo dat, jež by podporovala téměř úplně negativní obraz, nakreslený několika psychiatry, kteří se zapojili do kontroverze o nových náboženstvích.“⁵⁸

Ve stejném roce jako diskutované práce Singerové a Clarka vyšla také vlivná studie psychiatra Marca Galantera a jeho spolupracovníků,⁵⁹ která na vzorku 237 munistů zhoršení psychického stavu neprokázala, ale poukázala spíše na pozitivní vliv pro vyanění z drogové závislosti. Marc Galanter také v jím editované zprávě Americké psychiatrické asociaci uvádí dalšího psychiatra s vyváženým postojem k roli psychiatrie ve zmírňování potíží odpadlíků a příbuzných členů sekt, Davida

A. Halperina.⁶⁰ Další významná studie Trudy Solomonové⁶¹ z roku 1981 pak ukázala na skutečnost, že odpadlíci popisují svou zkušenost jazykem výstupových poradců, popř. deprogramátorů (více o nich ve 2. kapitole), a přebírají od nich postoje a hodnoty.⁶² Výsledky průzkumů odpadlíků, jak je provedli Singerová, Clark a další autoři, publikující (nikoli výhradně) v časopise *Cultic Studies Journal*,⁶³ jsou tedy pravděpodobně velmi silně ovlivněny prostředím, v jakém se odpadlíci po svém opuštění náboženské společnosti ocitli. Opatrné stanovisko k vlivu radikálních náboženských skupin na psychický stav jednotlivce formuloval v našich poměrech např. psycholog Michal Stríženec.⁶⁴

Tím ovšem samozřejmě nemá být řečeno, že odpadlíci psychiatrickou péčí nepotřebují nikdy.⁶⁵ Poradce by měl disponovat adresářem poučených a citlivých psychiatrů, zároveň by se ovšem měl vyvarovat jakýchkoli podnětů, které by klientův stav unáhleně psychiatrizovaly. Předání do rukou psychiatra musí být pouze další z možností, kterou poradce může v některých případech klientovi navrhnout.

Kvůli pocitu fyzického nebo duševního vyčerpání odpadlíci sami často touží po odpočinku a vyhledávají např. příbuzné, u nichž by si mohli - jejich častými slovy - „vzít dovolenou“, „nadechnout se“ či „se srovnat“.⁶⁶ Takový odpočinek v neagresivním prostředí je možné jen doporučit; podmínkou by ale měla být přechodnost takového pobytu a perspektiva samostatného, nezávislého a odpovědného života.

Tuto perspektivu může u těch odpadlíků, kteří se plnočasově věnovali své náboženské skupině, kalit finanční nouze a naléhavá potřeba najít si práci. V této části poradenského rozhovoru může poradce s klientem prohodit to, co využitelného se odpadlík ve své náboženské skupině naučil. Jak říká psycholožka Zuzana Škodová ve své diplomové práci,⁶⁷ „na prvý pohľad to môže vyzerat' absurdne, ale je dobré sadnúť si a spísať na papier, čo sa dotýčny v kulte naučil (mnohý sa stali viac extrovertnými, osvojili si administratívnu prácu, zdokonalili komunikačné zručnosti, naučili sa hospodariť apod.).“ K tomu musíme připočítat i znalost cizích jazyků a snad i jiné dovednosti.

Klient se samozřejmě může vrátit ke svému dřívějšímu povolání, anebo začít nové. Zkušenost ukazuje, že zaujetí pro práci může do značné míry potlačit nepříjemné vzpomínky a zprostředkovat vědomí nového začátku. Na novém pracovišti také většinou nebývá známa osobní duchovní historie zaměstnance, takže odpadlík není svou minulostí zatížen. Vedle nástupu do zaměstnání je možné také doporučit dokončení přerušného studia, večerní studium či rekvalifikační kurs.

U mladších klientů může poradce upozornit na univerzitní prostředí. Vysoká škola je prostředím, které dovoluje, a dokonce vítá experimenty, takže odpadlík se v něm může začlenit do většinové společnosti, aniž by utrpěl nějakou společenskou újmu. Zároveň se jedná o prostředí, které je doposud nezávazné z hlediska zaměstnání, a tak může odpadlíkovi poskytnout čas na rozhodnutí o další kariéře. U všech klientů se zkušeností ze sekty je možné doporučit rozbíjení návyků na zjednodušené, černobílé vidění světa např. četbou náročnější literatury a zhodnocováním dalších kulturních podnětů. V některých případech je třeba upozornit na nutnost naučit se správnému hospodaření s časem.

V pastoračním a poradenském rozhovoru nad emočními problémy postačí ve většině případů poradcovo naslouchání a vedení klienta v jeho hledání řešení; pouze v menšině případů vyvstane možnost nabídnout seznam služeb nábožensky citlivých psychologů a psychoterapeutů. V rozhovoru je vhodné směřovat klienta nejprve k vyrovnání s minulostí, a to ve smyslu redukce jeho pocitů viny, jeho studu, hněvu a strachu. Odpadlík se potřebuje naučit jemně diferencovat míru své odpovědnosti za činy, které vykonal v rámci své náboženské skupiny. Nelze z něj snímat břemeno individuální odpovědnosti; není možné akceptovat případný pokus zbavit se této odpovědnosti poukazem na tlak skupiny, přání jejího vůdce nebo na „vymytý mozek“. Je ale možné, aby poradce vyjádřil pochopení pro činy, konané v dobré víře a s úmysly, které odpadlík tehdy považoval za nejlepší. Pocit viny před transcendentní Skutečností pak může být redukován díky ujištění, že jsou to právě úmysly srdce, které jediné před touto Realitou obstojí. V otázkách viny před lidmi je nutno uvážit, zda a jak může být tato vina napravena. Se samotnou snahou o nápravu je však potřebné počkat až do doby, kdy bude odpadlíkův stav zcela konsolidován (zmínka o tom bude učiněna níže).

Podobně i pocit studu může být redukován poukazem na dobré úmysly. Odpadlík může být ujištěn o vzácnosti a obdivuhodnosti snahy měnit svět v kontrastu s pragmatismem či cynismem jiné části společnosti. Tato snaha je chvályhodná, byť by se prokázalo, že byla naivní nebo že byla třeba i zneužita. Možné vystrízlivění z idealismu nic nemění na tom, že idealistický přístup má vysokou (ačkoli často společensky nedocenenou) hodnotu. Navíc udělat chybu, přiznat, že cesta je slepá, a opustit ji je jistě vzácnější než se o nic nepokusit.

Nejúčinnějším prostředkem k redukci pocitů viny a strachu je ovšem odpuštění. Je spíše výsadou a vlastní výhodou než pouhou benevolencí. Nemusí se tedy týkat všech, kdo se na odpadlíkovi - podle jeho soudu - provinili. Zvláště odpuštění vedoucí osobnosti nebo bezprostřednímu nadřízenému v hierarchii bývalé skupiny může být velmi těžké a možné třeba až po dlouhé době. Poradce odpuštění nevyžaduje, může ho ale vhodným způsobem zmínit jako možnost, která by patrně redukovala odpadlíkovy tenze. V křesťanství je otázka odpuštění klíčová a v pastoračně poradenském procesu v křesťanském prostředí je tedy samozřejmě možné navázat na modely zacházení s vinou, které křesťanská víra poskytuje.

Vědomí smíření s lidmi i s mocí, která člověka převyšuje, může přispět k redukci strachu. Smíření s vlastní minulostí zbavuje odpadlíka strachu z budoucnosti. Také hrozby trestu, způsobeného Bohem, božstvem, kosmickými silami, karmickým zákonem apod., které si odpadlík mohl osvojit v době své příslušnosti ke své náboženské skupině, ztrácejí ve stavu vyrovnání se s minulostí své ostré kontury. Strach z fyzického násilí ze strany příslušníků bývalého náboženského společenství nebývá (kromě skupin, které se pohybují za hranicemi trestních zákoníků) oprávněný. Psychický nátlak (vyhledáváním kontaktu s odpadlíkem, telefonem, dopisy, výhrůžkami atd.), o němž jsme se zmínili výše v odstavcích o způsobech odchodu, může být samozřejmě velmi vyčerpávající. Může být ale také viděn jako příležitost pro odpadlíka, jak se

naučit asertivnímu odmítání. Po asertivní, dobře zvládnuté odpovědi nátlak většinou ustává.

Odpuštění také může ukončit období hněvu. Hněv je zdravá emoce, která nemá být potlačována. Odpadlík se ovšem mohl setkat s postojem, že hněv je něco nepatřičného, co je např. v rozporu s žádanou pokorou a poslušností. V takovém případě mu poradce může navrhnout, aby svůj hněv přece jen svobodně vyjádřil, a to např. formou fiktivních dopisů, adresovaných jeho bývalé náboženské skupině, jejímu vůdci, anebo dokonce Bohu nebo jiné transcendentní bytosti. Je pravděpodobné, že takto vyjádřený hněv bude mít emočně uzdravující účinek a navíc pomůže odpadlíkovi utřídit si myšlenky a vytvořit si koncept toho, co se vlastně stalo. Hněv by ovšem odpadlík neměl zaměřit na sebe (hněv by byl v takovém případě jen extrémní variantou studu, zmíněného výše). Při hněvu může poradce pomoci odpadlíka ochránit před pokušením upadnout jak do role oběti, která by mu umožnila vyhnout se jeho odpovědnosti, tak do role bojovníka proti své bývalé skupině. Proti tomuto druhému pokušení je možné postavit hráz časového omezení hněvu: při několikáté návštěvě, při níž by klientův hněv neustupoval, by poradce měl klienta upozornit na nebezpečí zakonzervování hněvivého postoje, jímž by se připravil o možnosti dalšího osobnostního a duchovního růstu.

Pokud jsou klientovi naznačeny možnosti emocionálního vyrovnání se s minulostí, může se pastoračně poradenský rozhovor zabývat přítomnými výzvami, které klientovi jeho postavení odpadlíka přináší. Před pocitem osamění a ztráty přátel, roků života či vřelého společenství není žádná jednoduchá obrana. Jsou to emoce, které do určité míry prožívají všichni lidé. Projít si jimi může být pro odpadlíka sice bolestné, ale zároveň očistné. Tyto emoce mu mohou prospět pro dosažení osobnostní dospělosti. Podobně k dospělosti patří i pochybnosti v náboženské oblasti, i když - připouštíme - v případě odpadlíka mohou být zvláště sžiravé. Mohou se ale stát i nástrojem duchovního růstu a otevřít doposud netušené možnosti. Klient, který přichází z úzkoprsého náboženského prostředí, může velmi ocenit poradcovu ujistění o smyslu pochybností a nejistoty, které sice zbavují duchovně žijícího člověka bezpečné ohrady dogmat, ale které ho zároveň vyvádějí do svobodného duchovního prostoru a přirozeného vztahu k tomu, koho nebo co vnímá jako ono Přesahující.

Více praktickou výzvou pro odpadlíkovu přítomnost je stanovení jeho nových životních priorit a nalezení krátkodobých i dlouhodobých cílů. K nim může patřit získání zaměstnání nebo vstup do vzdělávacího systému stejně jako budování sebedůvěry. V reakci na případy psychické manipulace své bývalé náboženské skupiny, které klient mohl uvádět, tak může poradce klientovi např. doporučit, aby se soustředil na učení asertivnímu chování. Klient se zkušeností s náboženským sektářstvím by si měl osvojit dovednosti, jak vyjádřit své chtění, jak odmítnout nabídku či nesouhlasit, aniž by pocítil výčitky svědomí, jak vyjádřit nesouhlas s postoji druhého apod.

Úkoly, před nimiž odpadlík stojí, je snazší zvládnout se sociální podporou. Poradce tedy může klientovi navrhnout kroky ke smíření především s rodinou. V mnoha

případech to není pro odpadlíka vůbec jednoduché. Jeho nejbližší se mohli v době jeho nasazení pro náboženskou skupinu chovat nepřátelsky, po odchodu mu zase mohou vyčítat ztrátu času, finančních prostředků, anebo jinak dávat najevo nenaplnění svých představ. Role „černé ovce rodiny“, „navracejícího se ztraceného syna“, „nezodpovědného duchovního hledače“ a další role, které nejbližší odpadlíkovi v některých případech předpisují, mohou být pro něho velmi traumatizující, a tedy nepřijatelné. Na druhé straně i odpadlík může vidět své nejbližší kriticky např. kvůli tomu, co považuje za málo duchovní, povrchní způsob života. Ať je ale situace v odpadlíkově rodině jakkoli těžká, poradce klienta povzbuzuje v tom, aby potenciál sociální podpory rodiny nebyl přehlížen. Může také doporučit vyhledání rodinného či manželského poradce a doporučit tuto cestu i odpadlíkově rodině.

Předchozím odstavcem ovšem není řečeno, že pokud je odpadlíkem mladý dospělý, poradce ho vede k životu společně s jeho rodiči. Naopak, kromě krátké doby „dovolené“ (o jejíž užitečnosti jsme se zmínili výše) je perspektivou takového odpadlíka spíše samostatný život, v němž se sám rozhoduje a v němž působí jako dospělý jedinec.

Odpadlíkově reintegraci do společnosti může vedle rodiny podobně pomoci obnovení starých přátelství a vazeb, byť by byly třeba narušeny rozdílným přístupem k náboženství. Dobrá jsou i pracovní společenství v zaměstnání, sportovní kluby a zájmová sdružení,⁶⁸ neboť všechny takové skupiny mohou zprostředkovat resocializaci a sloužit k adaptaci odpadlíka do většinové společnosti. „Ovšem,“ jak říká Stuart A. Wright v práci, která zde byla již několikrát citována,⁶⁹ „jisté společenské skupiny jsou lépe 'vybaveny' k tomu, aby takové jednotlivce přijaly. Mají jednoduše lepší zdroje a opatření k tomu, aby vstřebaly předchozí zážitky odpadlíků, poskytly vhodné informace a znalosti, vymezily nové směry, a tak napomohly urovnání. Zde odkazují k náboženským skupinám, o nichž se zdá, že mají větší úspěch v asimilaci 'starých' a 'nových' kognitivních perspektiv do smysluplného celku.“

„Není možná žádným překvapením,“ pokračuje Wright v prezentaci výsledků svého výzkumu, „že většina odpadlíků v této studii se ... přidala k jiné náboženské skupině. Lidé, kteří jsou 'nábožensky muzikální' (abychom si vypůjčili Weberovu metaforu) pravděpodobně budou více empatičtí vůči zkušenostem a událostem odpadlíkova života. A odpadlík nakonec zůstává v témže 'diskursním univerzu', pokud ve své náboženské orientaci pokračuje.“

Ve Wrightově výzkumu to byly více než tři čtvrtiny (78%) respondentů, kteří „udávali alespoň nějaký vztah k jiné náboženské skupině nebo k náboženskému systému.“⁷⁰ Ještě k vyššímu číslu došel psycholog Lukáš Humpl při průzkumu mezi odpadlíky českými svědky Jehovovými:⁷¹ „Převážná většina zkoumaných osob (86%) zůstala i po opuštění skupiny dále věřícími v konkrétního, osobního Boha. Více než polovina oslovených nyní navštěvuje bohoslužby jiné denominace, přičemž dlouholetí členové tak činí častěji než ti, jež byli mezi svědky kratší dobu ... U dlouholetých členů lze vysoké množství kladných odpovědí vysvětlit buď opravdu pevnou vírou, přesvědčením a potřebou sdílet se s jinými věřícími nebo prostě již zažitým způsobem

života s určitými stereotypy a rituály. Situaci na druhém konci spektra můžeme zdůvodnit například pouze krátkodobým zájmem o duchovno, který byl podpořen věkem, vyvolán mimořádnou událostí v životě respondenta, či touhou po sociálním kontaktu.“

„U všech oslovených,“ pokračuje Humpl, „jež odpověděli záporně a nenavštěvují bohoslužby jiné náboženské organizace, lze samozřejmě uvažovat o značném vlivu jejich negativní zkušenosti se svědky Jehovovými na další duchovní život, potažmo důvěru v jinou institucionalizovanou církev. Řada z nich ovšem může právě z tohoto důvodu sice žít aktivním křesťanským životem, avšak navštěvovat pouze některou neformální studijní skupinku a scházet se s věřícími přáteli.“

Závěry Humplova výzkumu pastoračnímu poradci v otázkách sektářství připomínají jeho odpovědnost ve věci, kterou jsme spolu s psychologem Pavlem Říčanem ve starší práci⁷² nazvali „vedením ke zdravé duchovnosti“. Tento pojem jsme v článku vysvětlili takto: „Jednou z pozitivních funkcí, kterou mívá pro postiženého členství v sektě, je naplnění potřeby přesáhnout běžnou, profánní existenci vztahem k 'vertikále', k duchovní dimenzi lidství. Tuto potřebu považuje například C. G. Jung (vedle mnoha myslitelů, psychologů a pedagogů před ním i po něm) za bytostně lidskou. Člověk, jemuž pomáháme ze závislosti na sektě, bývá v nebezpečí, že zavrhne jakoukoli víru a morální skrupule; na explicitní náboženství může být dokonce dlouho přímo alergický. Cynický pragmatický ateismus může být pro něj přitom ještě nebezpečnější než sekta. Z tohoto hlediska bývá úloha výstupového poradce, zejména nábožensky věřícího, mimořádně náročná.“

Náročnost spočívá v tom, že otázka duchovní orientace by na jedné straně neměla být zanedbána,⁷³ na druhé straně ovšem její nastolení nesmí vzbuzovat obavy, že poradenství je zástěrkou pro jakousi skrytou náboženskou agitaci. Při usilování o „zdravou duchovní orientaci“ je nutno myslet především na vnitřní duchovní život klienta, který nebude závislý na žádné náboženské instituci. Při rozvíjení tohoto vnitřního života napomáhá především kvalitní duchovní literatura, neboť ta pro odpadlíka znamená možnost svobodné volby nejen titulu, ale i délky četby a její frekvenci. Především tato svoboda nakládat se svým duchovním světem podle svých potřeb je nejvíce uzdravující, a to zvláště v těch případech, kdy byl odpadlík dlouhodobě vystaven plnění náboženských povinností do té míry, že pociťuje vyprázdnění a vyhoření. Duchovní potřeby odpadlíka také musejí být rozhodující v otázkách, jakou frekvenci a délku mají mít jeho modlitby, meditace, studium posvátných textů apod. V některých případech poradce dokonce doporučuje abstinovat po nějaký čas od některé z těchto náboženských činností, pokud by odpadlíkovi sloužila jako připomínka bývalé náboženské skupiny a přinášela mu emoce, které dosud není s to zvládnout.

Teprve na druhém místě a pravděpodobně až po stabilizaci klientova vnitřního, nezávislého duchovního života, může v poradenském procesu dojít na otázku připojení se ke konkrétnímu náboženskému společenství. S tímto připojením není dobré spěchat. Je třeba počítat s tím, že odpadlíkovi mohlo být v jeho bývalé náboženské skupině vštěpováno přesvědčení o zkaženosti a pokrytectví všech ostatních duchovních

společensví. Kromě elitářství a hyperkritičnosti si s sebou odpadlík může nevědomky přinést i zvýšenou citlivost na skutečné, anebo třeba jen domnělé manipulativní zásahy do jeho nově objevené sféry svobodného duchovního života. Vzhledem k užitečnosti odpadlíkova připojení k náboženskému společensví z hlediska jeho resocializace a nakonec i z hlediska je dalšího duchovního vývoje, není dobré výběr společensví jakkoli uspěchat, a tím riskovat odpadlíkovo další zklamání.

Navzdory tomu, že poradce předkládá klientovi spíše obecně formulované možnosti, aby mu umožnil pochopit zákonitosti a provést samostatný výběr, může se klient - odpadlík obrátit na poradce se žádostí o doporučení konkrétní náboženské skupiny, která by mu mohla pomoci překonat krizové období po odchodu a která by napomáhala jeho duchovnímu růstu. První odpadlíkovou volbou v tomto hledání je rozhodnutí, zda pokračovat ve svém dosavadním náboženství, ale v jiné skupině, anebo zda se vrátit k náboženství, v němž byl klient vychován nebo které u něj předcházelo jeho poslednímu angažmá (v mnoha případech se tyto možnosti nevylučují). Po tomto zásadním klientově rozhodnutí může poradce doporučit jednu nebo více náboženských skupin, o nichž předpokládá, že jsou zdravé. V předkládání těchto možností musí být vzat ohled na dostupnost takové skupiny vzhledem ke klientovu místu bydliště apod.

Žádost o doporučení konkrétní náboženské skupiny je v poradenské praxi poměrně častou a vždy choulostivou záležitostí. Osvědčuje se, když poradce disponuje dobrými kontakty s příslušníky (nikoli nutně vedoucími představiteli) různých místních nesektářských náboženských komunit, na něž může klienta odkázat. Tito příslušníci mohou klientovi poskytnout vhlad do místních náboženských poměrů a pomoci tak v jeho orientaci. V ideálním případě má v našich podmínkách poradce k dispozici kontakt na věřícího z prostředí pravoslavného, katolického, husitského, protestantského a pentekostálního křesťanství, na příslušníka židovské a muslimské komunity, na hinduistu a na théravadového, zenového a tibetského buddhistu. Není třeba připomínat, že se musí jednat o věřící, kteří se dokáží vyhnout pokušení exkluzivismu a agitace.

V pastoračním poradenství pro odpadlíky nejsou výjimkou ti klienti, kteří přicházejí s hotovým náboženským schématem, které jim poskytuje vysvětlení jejich sektářského angažmá a následného odpadnutí. V tomto schématu mohou hrát roli ďábelské síly a posedlost demony. Pro pastoračního poradce není povinností přistoupit na toto vidění a naopak je třeba doporučit mu spíše opatrnost, jíž by čelil klientově demonizaci jakéhokolí náboženství, náboženské skupiny nebo jejích příslušníků. Na druhou stranu by ovšem pastorační poradce měl být připraven vstoupit s uzdravujícími možnostmi i do tohoto schématu. Praktickou odpovědí na takové klientovo vidění vlastní situace pak může být doporučení návštěvy exorcisty. Ten by měl být samozřejmě poučen o problematice sektářství, ale především by měl spojovat odbornost duchovního s odborností psychologa či psychiatra. Při výběru exorcisty je třeba velké opatrnosti, protože škody na duševním i duchovním zdraví, které může neodborný exorcista spáchat, jsou rozsáhlé a dlouhodobé.

7.4 Význam pozitivního zhodnocení odpadlickovy zkušenosti

Závěr poradenského procesu tvoří směřování k druhému cíli, formulovanému zde výše v 5. kapitole. Tento cíl spočívá ve schopnosti odpadlíka zhodnotit svou zkušenost a zasadit ji do proudu svého života tak, aby umožňovala nadějnou perspektivu. Poradce nechává odpadlíka, aby sám shrnul negativa i pozitiva, která vylýnula z předchozího rozhovoru. Není žádoucí ani potřebné, aby jejich poměr byl uměle vyrovnáván. Možná jen na první pohled je překvapující, že odpadlíci nakonec ve velké většině hodnotí svou zkušenost jako vcelku prospěšnou,⁷⁴ ačkoli v jednotlivostech jsou schopni vyjmenovat daleko více negativ než pozitiv. I když vezmeme v úvahu kognitivní disonanci,⁷⁵ kterou odchod z náboženské skupiny v odpadlickovi vyvolal, a její redukci pomocí kladného zhodnocení, je převažující pozitivní postoj odpadlíků ke své zkušenosti dobrým východiskem pro nadějně pokračování jejich života. Obvyklým postojem k minulosti se stává uznání vlastní chyby, která následovala po víceméně svobodné volbě (ač často pod tlakem psychické manipulace - viz část 5.3). Odpadlíci připouštějí, že chyba sice byla draze zaplácena, ale poskytla neocenitelnou zkušenost, která - navzdory všemu - měla pro jejich život spíše pozitivní význam.⁷⁶

Pokud klient dospěl ke zhodnocení své bývalé příslušnosti k náboženské skupině, poradce se může pokusit pomoci mu nahlédnout do zákonitostí duchovního vývoje.⁷⁷ Pro rozhovor o konverzi do odpadlickovy bývalé náboženské skupiny využívá poradce znalostí teorie duchovního vývoje W. Fowlera a dalších (zde část 5.1). Může konvertitovi ukázat pravděpodobnou vnitřní příčinu jeho konverze a pozitivně zhodnotit jeho snahu o emancipaci. Ve výkladu duchovního vývoje pomáhá metafora dětskosti či regrese do infantility, v níž je dětskost charakterizována jako touha po závislosti na autoritě. Proti této touze je možné postavit ideál dospělosti, která je charakterizována odpovědností a samostatností a k níž nyní - po odchodu - klient dospívá. Toto výkladové schéma umožní odpadlickovi pochopit vlastní minulost jako součást vývoje jeho osobnosti a uchopit jeho zkušenost s náboženskou skupinou jako potřebný komponent osobnostního zrání a jako do jisté míry užitečnou životní etapu.

Metafora dětskosti a dospělosti jako výklad a zhodnocení minulosti umožňuje klientovi pochopit, že se ani v budoucnosti pravděpodobně nevyhne pokušení, které spočívá v sentimentu návratu do dětské závislosti. Jak jsme už připomněli výše, jeho zkušenost s náboženskou skupinou se mu bude pravděpodobně vracet ve vzpomínkách, které nebudou postrádat sílu lákavosti. Nadále se bude setkávat - ať v náboženské oblasti nebo mimo ni - s manipulativními technikami, jeho zkušenost mu ale umožní vyvarovat se podlehnutí jim.

Je důležité, aby klientovo směřování netrpělo negativismem bojovníka proti jeho bývalé náboženské skupině a aby mohl společenský status odpadlíka co nejrychleji opustit. Z toho důvodu klademe otazník nad prospěšnost odpadlických podpůrných skupin.⁷⁸ Připouštíme, že v mnoha případech mohou být tyto podpůrné skupiny odpadlíků užitečné.⁷⁹ Účastník je ale v takové skupině veden k tomu, aby se identifikoval jako „bývalý příslušník“ určité náboženské skupiny. Těm příslušníkům

podpůrné skupiny, kteří vyhledávají jen časově omezenou pomoc, nemusí tato identifikace škodit. Dlouhodobě angažovaným a vůdčím typům mezi odpadlíky ovšem tato identifikace umožňuje vstupovat do společensky prestižních rolí „odborníků“ či „poradců“ ať už v odpadlické skupině, anebo dokonce v rámci deprogramování a výstupového poradenství (viz 2.1, resp. 2.2). Role odborníka ovšem znemožňuje opustit oblast náboženské kontroverze, ba motivuje odpadlíka k vyhledávání negativních znaků na své bývalé skupině a na jejím vůdci. Zkušenost ukazuje, že tato situace dokáže zastavit odpadlíkův duchovní a osobnostní rozvoj a konzervovat ho jako „věčného odpadlíka“.⁸⁰ Cíl pastoračního poradenství v otázkách sekt a sektářství je ovšem opačný: pomoci odpadlíkovi v jeho co nejrychlejší integraci do společnosti a ve vytvoření co nejpestřejšího tkaniva vztahů a rolí.

Za ukončení poradenského procesu je možné považovat žádoucí, ale zdaleka ne vždy možnou situaci smíření odpadlíka s jeho bývalou náboženskou skupinou. Je jasné, že k úplnému smíření může dojít až po delším čase, někdy až po letech. Příležitostí k takovému smíření může být ze strany odpadlíka např. snaha vrátit vypůjčené věci, nebo dokonce poděkovat za společně strávenou část života. Pokud k takovému smíření dojde, děje se tak ovšem většinou již bez jakékoliv asistence i vědomí poradce.

7.5 Shrnutí

Druhou nejvýznamnější klientelou pastoračního poradenství v otázkách sektářství jsou lidé, kteří své potíže (emocionální, psychické, společenské, duchovní) považují za důsledek opuštění náboženské skupiny, jíž byli dříve příslušníky. Nejčastěji je tato skupina nazývána ať již většinovou společností nebo jimi samými jako „sekta“.

Situace těchto tzv. odpadlíků závisí na celé řadě faktorů (např. na jejich věku, délce jejich příslušnosti k náboženské skupině, způsobu odchodu apod.), které je třeba mít v poradenském rozhovoru na paměti. Se znalostí jeho specifické situace vede pastorační poradce svého klienta k pojmenování jeho současných potíží a případně i k uvědomění jejich příčin. V další fázi poradenského rozhovoru pak pastorační poradce seznamuje svého klienta s možnostmi, jak těmto potížím čelit. Dbá na to, aby události, jimiž klient v minulosti prošel, ani jeho současné potíže nebyly dramatizovány. Klienta povzbuzuje v samostatném a odpovědném hledání optimální možnosti řešení jeho potíží. V poslední části poradenského procesu pak klienta - pokud možno - přivádí ke spravedlivému zhodnocení minulosti a k pozitivnímu výhledu.

Poradenský proces je rámován nadějným přístupem pastoračního poradce. Tato naděje vyplývá ze základních znalostí dynamiky osobnostního a duchovního vývoje a z víry v klientovy vnitřní zdroje, které umožňují nápravu i po nepříjemném životním zážitku tzv. odpadnutí.

Poznámky

- 1 WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, Society for the Scientific Study of Religion, Washington 1987.
- 2 Angl. „world-transforming movement“.
- 3 WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, ... str. 25.
- 4 Angl. „insulating“.
- 5 WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, ... str. 25.
- 6 „Z dvanácti lidí, kteří udávali separaci a izolaci od ostatních členů po dobu tří týdnů a více, jenom čtyři (33%) pokračovali jako oddaní členové. Naopak zbývajících osm (66%) označilo dobu, strávenou mimo hnutí, jako kritickou pro jejich rozhodnutí odejít.“ - Tamtéž.
- 7 Tamtéž, str. 31.
- 8 Tamtéž, str. 38.
- 9 WEBER, M., *Sociologie náboženství*, Vyšehrad, Praha 1998, str. 172-174.
- 10 WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, ... str. 46.
- 11 O jmenovaných faktorech viz též: GIAMBALVO, C., Post-Cult Problems: An Exit Counselor's Perspective, in: LANGONE, M. D. (ed.), *Recovery from Cults*,... str. 149-150.
- 12 Konkrétní podoba nálepky závisí na učení té které skupiny (např. mezi scientology je to „potenciální zdroj potíží“, mezi hinduistickými skupinami je možné slyšet slovo „materialista“ nebo „hmotář“, příp. i „masojedlík“ apod.). Jednou z nálepek je ostatně i slovo „odpadlík“, používané v této práci - pokud možno - neutrálně.
- 13 BRINKERHOFF, M. B., BURKE, K., L., Disaffiliation: Some Notes on „Falling From the Faith“, *Social Analysis* 1980, 41 (1), str. 41-45.
- 14 R. S., *Co mě nezabije, to mě posílí?! Rekapitulace mého působení v Mezinárodních církvích Kristových (ICC) v letech 1996-1999*, nepublikováno.
- 15 Pokusem o kultivaci vztahu k odpadlíkům je v našem prostředí LACHMANOVÁ, K., *Vězení s klíčem uvnitř*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 1996, str. 101-105.
- 16 SKONOVD, L. N., *Apostasy: The Process of Defection From Religious Totalism*, disertační práce, 1981.
- 17 BECKFORD, J., *Cult Controversies: The Social Response to the New Religious Movements*, Tavistock, London 1985.
- 18 WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, ... str. 67-73.
- 19 Tamtéž, str. 70.
- 20 Na zjištění těchto okolností pamatoval v dotazníku Lukáš Humpl. Ve své magisterské práci HUMPL, L., *Svědkové Jehovovi v České republice - prožívání a postoje bývalých členů*, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2001, přináší výsledky výzkumu stejného respondenta. Kromě jiného uvádí, že „v souvislosti s odchodem z řad svědků Jehovových se setkalo se lži nebo pomluvami 58%, s citovým vydíráním 33%, s nátlakem 31%, se zastrašováním 22%, s hrozbami 14% oslovených. Alespoň jednu z uvedených zkušeností měli tři čtvrtiny všech zkoumaných osob. Výjma jmenovaných obtíží uvádějí ještě např. i nezájem starších, nepochopení ze strany svědků Jehovových, neomalené jednání dozorců, v jediném případě pak lítost ze strany členů.“ (str. 85-86)
- 21 Kromě dále stručně připomenutého Markowitze je to Stephen M. Ash, který uvádí i své starší práce a navazuje na ně: ASH, S. M., Cult-Induced Psychopathology, Part I: Clinical Picture, *Cultic Studies Journal* 2 (1), jaro-léto 1985, str. 31-90. Ashe cituje a upravuje LANGONE, M. D., Assessment and Treatment of Cult Victims and their Families, in: KELLER, P. A., HEYMAN, S. R. (eds.), *Innovations in Clinical Practice*... str. 266-268.
- 22 MARKOWITZ, A., Guidelines for Families, in: LANGONE, M. D. (ed.), *Recovery from Cults*,... str. 295-298.
- 23 První vlivnou prací na toto téma byla: SINGER, M. T., Coming Out of Cults, *Psychology Today*, January 1979, str. 72-82. Souhrn z této i dalších prací Singera: SINGER, M. T., *Post-Cult After Effects* [online], datum neuvedeno [citováno 18. 11. 2004], American Family Foundation, dostupný na World Wide

Web: <http://www.csj.org/studyindex/studyrecovery/study_trauma.htm>.

Přehledně jsou potíže odpadlíků zpracovány v základní učebnici tzv. výstupového poradenství (více o něm zde ve 2. kapitole) LANGONE, M. D. (ed.), *Recovery from Cults...* v kapitolách TOBIAS, M. L., Guidelines for Ex-Members, str. 300-324, a GIAMBALVO, C., Post-Cult Problems: An Exit-Counselor's Perspective, str. 148-154. V literatuře, která je k dispozici v češtině, najdeme popisy potíží v těchto knihách: HASSAN, S., *Jak čelit psychické manipulaci ...* str. 228-229; PORTER-FIELDOVÁ, K. M., *O sektách*, Nakladatelství Lidových novin, Praha 1997, 119-122 a 131-137; znaky z obou knih shrnuje VÁGNEROVÁ, M., *Vývojová psychologie ..* str. 389-391 takto: pocity odcizení a dezorientace, pasivita a neschopnost samostatného rozhodování, neschopnost kriticky uvažovat, poruchy emočního prožívání, ztráta spontaneity, socializační potíže, potřeba víry, zdravotní potíže, flešbky (tj. spontánní návraty psychických stavů, které jedinec prožíval v době života v sektě).

Velmi dobrou kolekci potíží bývalých svědků Jehovových přinesl výzkum 101 respondenta in HUMPL, L., *Svědkové Jehovovi v České republice - prožívání a postoje bývalých členů...*: „Zkoumány byly pocity a psychická stránka života respondentů po rozchodu se skupinou:

Pocit / emoce	% respondentů
Pocit osvobození	82,0
Úleva a radost	69,0
Zklamání	57,0
Negativní pocity ze ztráty přátel	44,0
Smutek	32,0
Hněv vůči organizaci svědků J.	26,0
Pocit prázdnoty a osamění	23,2
Pocit zrady	23,2
Strach z budoucnosti	19,0
Ztráta důvěry ve své okolí	15,0
Nepříjemné, či děsivé sny	8,1

V odpovědích se dále vyskytují tyto charakteristiky: nechuť k životu, obavy o bývalé spoluvěřící a snaha pomoci jim, nechuť vstoupit do jiné církve, psychologický nátlak v rodině či touha znovu

nalézt životní hodnoty.

Při druhém třídění se prokázalo, že muži prožívali méně pocitů osvobození, úlevy a radosti než ženy, ale také méně zklamání a negativních pocitů ze ztráty přátel. Jejich prožívání se v tomto období jeví jako vyrovnanější, než je tomu u žen. Ty mají své pocity poněkud ambivalentnější.

Každý druhý dotázaný někdy pocítoval výčitky či vinu za to, co jako SJ dělal. Množství poněkud kolísá v závislosti na délce členství v jednotlivých sledovaných úsecích, avšak neklesá pod 37,5%. Nejvíce výčitek nalézáme u respondentů, jež byli členy organizace třicet a více let. V této skupině je udávajících čtyři z pěti dotázaných.

Za své chování k přátelům nebo příbuzným, jež nebyli svědky, se cítilo provinile padesát osm procent zkoumaných osob.“ (str. 87)

- 24 Následující výběr vychází dlouhodobé poradenské praxe autora.
- 25 „... Jejich postoje jsou srovnatelné s těmi náboženskými profesionály, kteří prožili 'vyhoření'.“ - WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection...* str. 77.
- 26 HALPERIN, D. A., Families of Cult Members: Consultation and Treatment, in: GALANTER, M. (ed.), *Cults and New Religious Movements. A Report of the American Psychiatric Association, ...* str. 122.
- 27 KONEČNÝ, P., *Sekta. Jak jsem hledal smysl života... a našel Pravdu*, vl. nákladem, Plzeň, nedatováno.
- 28 VOJTÍŠEK, Z., Poradenství pro odpadlíky, in: GALVAS, Z. (ed.), *Homo religiosus. Vybrané aspekty psychologie náboženství*, Českomoravská psychologická společnost, Praha 2002, str. 69.
- 29 Volně s využitím: TOBIAS, M. L., Guidelines for Ex-Members, in: LANGONE, M. D. (ed.), *Recovery from Cults...* str. 308-309.
- 30 VOJTÍŠEK, Z., Poradenství pro odpadlíky, in: GALVAS, Z. (ed.), *Homo religiosus...*, str. 69.
- 31 Tamtéž, str. 70.

- 32 BRABCOVÁ, M., *Posttraumatické stavy osob, které odešly ze sekt a nových náboženských společností – důsledky členství a následná adaptace*, magisterská práce, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1998, str. 68.
- 33 Tamtéž, str. 68-69.
- 34 TOBIAS, M. L., Guidelines for Ex-Members, in: LANGONE, M. D. (ed.), *Recovery from Cults*,... str. 305. Tobiasová ovšem tyto připomínky chápe jako spouštěče „vznášení se“ (floating), popř. jako spouštěče transových stavů či disociací.
- 35 Angl. „floating“. Termín poprvé - pokud je nám známo - použil ve své disertační práci L. N. Skonovd roku 1981.
- 36 SINGER, M. T., Coming Out of Cults, *Psychology Today*, January 1979, str. 77.
- 37 Tento poradenský případ byl zmíněn již v článku: VOJTÍŠEK, Z., Strach je vyprovází v každém okamžiku, *Lidové noviny*, 4. 4. 1998.
- 38 Norman Skonovd cituje bývalého člena hnutí Hare Krišna, který v interview s výzkumníkem popisuje okolnosti svého odchodu takto: „Více než rok jsem opravdu toužil odejít, ale bál jsem se, že když odejdu, skončím zpátky v máje... to je v iluzi, a že budu muset projít dalším cyklem smrti a nových narození.“ - SKONOVD, N., Leaving the „Cultic“ Religious Milieu, in: BROMLEY, D. G., RICHARDSON, J. T. (eds.), *The Brainwashing / Deprogramming Controversy: Social, Legal and Historical Perspectives*, The Edwin Mellen Press, New York, Toronto 1983, str. 99.
- 39 Tento poradenský případ byl zmíněn již v článku: VOJTÍŠEK, Z., Strach je vyprovází...
- 40 ERIKSON, E. H., *Životní cyklus rozšířený a dokončený*... str. 73.
- 41 GROMBIŘÍKOVÁ, L., Most ke svobodě. Rozhovor s ing. M. H., *Dingir* 1 (2), 1998, str. 21.
- 42 VOJTÍŠEK, Z., Poradenství pro odpadlíky, in: GALVAS, Z. (ed.), *Homo religiosus ...* str. 70.
- 43 Následující odstavce jsou zpracovány podle: VOJTÍŠEK, Z., Poradenství pro odpadlíky, in: GALVAS, Z. (ed.), *Homo religiosus ...*
- 44 Inspirací pro pastorační poradenství mohou být v tomto bodě zprávy z evangelíí, podle nichž Ježíš Nazaretský v řadě případů použil otázku „Co chceš, abych učinil?“ v rozhovoru s lidmi, kteří ho žádali o pomoc (nejčastěji uzdravení). Ponechal je samotné pojmenovat jejich problém. - Viz např. Evangelium podle Matouše 20,32; Evangelium podle Marka 10,51; Evangelium podle Lukáše 18,41 a d. (*Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Česká biblická společnost, Praha 1985)
- 45 BECKFORD, J., *Cult Controversies: The Societal Response to the New Religious Movements*, Tavistock, London and New York 1985, str. 176-177.
- 46 Celých 89% z 66 dotazovaných v Galanterově průzkumu odpovědělo, že ze své příslušnosti k munistům „získali něco pozitivního“. - GALANTER, M., *Cults: Faith, Healing, and Coersion*, ... str. 174.
- 47 BRABCOVÁ, M., *Posttraumatické stavy*..., str. 75.
- 48 Takový program, provozovaný v americkém Wellspring Retreat and Resource Center, popisuje MARTIN, P. R., Post-Cult Recovery: Assessment and Rehabilitation, in: LANGONE (ed.), *Recovery from Cults*,... str. 203-231.
- 49 CONWAY, F., SIEGELMAN, J., Information disease. Have Cults Created a New Mental Illness? *Science Digest*, January 1978.
- 50 Dramatické vidění situace odpadlíků tvoří v některých případech konstrukce až s nádechem absurdity. Pokud např. Carol Giambalvová (GIAMBALVO, C., Post-Cult Problems: An Exit Counselor's Perspective, in: LANGONE (ed.), *Recovery from Cults*,... str. 153.) uvádí jako možné důsledky odchodu z radikální náboženské skupiny reaktivní schizoidní psychózu, posttraumatickou stresovou poruchu, atypickou disociativní poruchu, anxiету, vyplývající z transových stavů, poruchy koncentrace, poškození paměti, fobie apod., vzbuzuje tím otázku, zda jako výstupová poradkyně nezpůsobuje usילו-

váním o „výstup“ svých klientů spíše zhoršení než zlepšení jejich stavu... Ze stejného důvodu zjevně předpokládám, dramatického přístupu k novým formám religiozity nepovažujeme za průkazný průzkum Conwayové a Siegelmana z roku 1981. Navzdory autorům tvrdíme, že průzkum nedokazuje ani existenci zvláštní psychické choroby ani potřebu psychiatrické péče o odpadlíky. Dokazuje - podle našeho názoru - pouze to, že si respondenti vzpomněli na své potíže a zařadili je do předem připravených psychiatrických kategorií. - Průzkum byl konán mezi 400 bývalými příslušníky různých nových náboženských hnutí (Děti Božích, munistů, scientologů apod.) s průměrným věkem 21 let a s průměrnou dobou 34 měsíců příslušnosti ke „své“ náboženské skupině. Tito lidé odpovídali na 98 otázek a doplňovali 4 výpovědi s otevřeným koncem. Jako výsledek autoři uvádějí, „že téměř všichni z našich 400 respondentů vypověděli, že zažili nejméně jeden z dlouhodobých důsledků, jejichž soubor jsme připravili na základě našeho dřívějšího výzkumu. Zjistili jsme, že téměř jedna pětina měla dlouhodobý zdravotní problém a dvě třetiny prožívali dlouhodobé emoční těžkosti.“ Nejvíce potíží měli respondenti v této studii s vnímáním, pamětí a dalšími informačními procesy: „Více než polovina respondentů zažívala nejméně jednu poruchu v této oblasti. 52% vypovědělo, že prožívají období desorientace nebo „splývání“ do změněných stavů vědomí a zpět. 40% udávalo noční můry o skupině. Více než třetina respondentů vypověděla, že nejsou schopni se vymanit z mentálního rytmu opakování slov (chanting), meditace nebo mluvení v jazycích. Jedna pětina (21%) zažila ztrátu části paměti. A jedna sedmina (14%) uvedla, že trpí halucinacemi a bludy, a to až po dobu *osmi let* od opuštění sekty!“ - CONWAY, F., SIEGELMAN, J., Information disease...

51 SINGER, M. T., Coming Out of Cults, *Psychology Today*, January 1979, str. 72-82.

52 CLARK, J., Cults, *Journal of the American Medical Association*, 1979, 24 (3), str. 281-299.

53 Mezi vlivné rané práce je možno počítat i ASH, S. M., Cult-Induced Psychopathology, part I: Clinical picture, *Cultic Studies Journal*, 1985, 2 (1), str. 31-90. Dále: CONWAY, F., SIEGELMAN, J. H., CARMICHAEL, C. W., COGGINS, J., Information Disease: Effects of covert induction and deprogramming, *Update: A Journal of New Religious Movements*, 1986 (10), str. 45-57; MARTIN, P. R., LANGONE, M. D., DOLE, A. A. WILTROUT, J., Post-Cult Symptoms as Measured by the MCMI Before and After Residential Treatment, *Cultic Studies Journal*, 1992, 9 (2), str. 219-250, SINGER, M. T., OFSHE, R., Thought reform programs and the production of psychiatric casualties, *Psychiatric Annals*, 1990, 20 (4), str. 188-193, a další. O psychických potížích členů jednotlivých náboženských společností viz např. SWARTLING, G., SWARTLING, P. G., Psychiatric Problems in Ex-Members of Word of Life, *Cultic Studies Journal*, 1992, 9 (1), str. 78-88; GASDE, I., BLOCK, R. A., Cult Experience: Psychological Abuse, Distress, Personality Characteristics, and Changes in Personal Relationships Reported by Former Members of Church Universal and Triumphant, *Cultic Studies Journal*, 1998, 15 (2), str. 192-221; MALINOSKI, P. T., LANGONE, M. D., LYNN, S. J., Psychological Distress in Former Members of the International Churches of Christ and Noncultic Groups, *Cultic Studies Journal*, 1999, 16 (1), str. 33-51. U nás je vliv Singerové patrný na práci: HRDINKA, J., *Psychologické působení kultů a sekt (Vliv na názory, chování a život jedinců, rodin a společností)*, doktorská disertační práce, katedra psychologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2004.

54 ROBBINS, T., ANTHONY, D., Deprogramming, brainwashing and the medicalization of deviant religious groups, *Social Problems*, 1982, 39, str. 283-297.

- 55 ROBBINS, T., ANTHONY, D., Brainwashing and the persecution of cults, *Journal of Religion and Health*, 1980, 19, str. 66-69 a další práce.
- 56 WRIGHT, S. A., Post-Involvement Attitudes of Voluntary Defectors from Controversial New Religious Movements, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1984, 24 (2), str. 172-182.
- 57 RICHARDSON, J. T., Psychological and psychiatric studies of new religions, in: BROWN, L. B. (ed.), *Advances in Psychology of Religion*, Pergamon Press 1985, str. 209-223.
- 58 Tamtéž, str. 222.
- 59 GALANTER, M., RABKIN, R., RABKIN, J., DEUTCH, A., The 'Moonies': A Psychological Study, *American Journal of Psychiatry*, 1979, 39 (3), str. 237-251.
- 60 HALPERIN, D. A., Families of Cult Members: Consultation and Treatment, in: GALANTER, M. (ed.), *Cults and New Religious Movements. A Report of the American Psychiatric Association*, American Psychiatric Association, Washington 1989, str. 109-126.
- 61 SOLOMON, T., Integrating the „Moonie“ Experience: A Survey of Ex-Members of the Unification Church, in: ROBBINS, T., ANTHONY, D. (eds.), *In Gods We Trust: New Patterns of Religious Pluralism in America*, Transaction Books, New Brunswick and London 1981, ve třetím vydání (1983) str. 275-294.
- 62 Závěry Solomonové potvrzuje např. LEWIS, J. R., Reconstructing the „Cult“ Experience: Post-Involvement Attitudes as a Function of Mode of Exit and Post-Involvement Socialization, *Sociological Analysis*, 1986, 47 (2), str. 151-159.
- 63 Časopis vydává od roku 1984 dvakrát ročně Nadace americké rodiny (AFF) - více o ní ve 2. kapitole této práce.
- 64 „Křůčovou otázkou pri hodnotení členstva v sektách je, či členstvo v nich vedie k psychickému poškodeniu. ... V súčasnosti nie je možné podať nejaké všeobecne platné poznatky psychológie v tejto oblasti. - STRÍŽENEC, M., Človek a viera: Psychológia náboženstva, in: VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. (eds.), *Aplikovaná sociální psychologie I. Člověk a sociální instituce*, Portál, Praha 1998, str. 177.
- 65 Za velmi ilustrativní považujeme průzkum 66 bývalých munistů, který popisuje psychiatr Marc Galanter. Konstatuje, že jejich sociální adaptace byla dobrá a standardní byl i jejich emoční stav. Obecné ukazatele nebyly odlišné od celkové populace. „Nicméně,“ upozorňuje, „zkušenost odchodu byla složitá. Více než třetina respondentů (36%) uvedla, že po odchodu prožila „vážné emoční problémy“. Znatelný počet (24%) „vyhledal profesionální pomoc“ kvůli těmto problémům a dva byli hospitalizováni.“ - GALANTER, M., *Cults: Faith, Healing, and Coersion*, ... str. 174.
- 66 Naši zkušenost potvrzuje výzkum in: WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*,... str. 77.
- 67 ŠKODOVÁ, Z., *Niektoré psychické problémy objavujúce sa v resocializačnom procese u bývalých členov siekt*, diplomová práce, Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, 2000, str. 26.
- 68 Otázka podpůrných skupin odpadlíků je zmíněna o několik stran níže.
- 69 WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, ... str. 76-77.
- 70 Tamtéž, str. 77.
- 71 HUMPL, L., Svědkové Jehovovi - psychologické aspekty členství a odchodu ze skupiny, *Československá psychologie* 2002, 46 (4), str. 323-339.
- 72 ŘÍČAN, P., VOJTÍŠEK, Z., Odborná pomoc při rozchodu se sektou (Úloha psychologie ve výstupovém poradenství), *Československá psychologie*, 1999, 43 (5), str. 459-464.
- 73 Dokonce i James Beckford, sociolog s poněkud kritickým postojem k náboženství, zahrnuje mezi výsledky svého výzkumu odpadlíků od munistů konstatování, že pokud odpadlíci „stále pociťují problémy, tak jsou to problémy duchovní povahy, které nemohou být odstraněny psychiatricko-psychologickou pomocí.“ -BECKFORD, J., *Cult Controversies: The Societal Response to*

- the New Religious Movements*, Tavistock, London and New York 1985, str. 184.
- 74 Tuto poradenskou zkušenost potvrzuje výzkum odpadlíků od munistů: „Data ukazují, že plně dvě třetiny (67%) interviewovaných odpadlíků mohlo hledět zpět s určitým sociálním a emočním odstupem a mohlo říci, že se cítí 'moudřejší o zkušenost'. - WRIGHT, S. A., *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*, ... str. 87.
- 75 K teorii kognitivní disonance viz FESTINGER, L., *The Theory of Cognitive Dissonance*, Tavistock Publications, London 1962, (první vydání 1957), zvláště strany 32-57.
- 76 Tuto poradenskou zkušenost potvrzuje WRIGHT, S. A., *Leaving Cults...* str. 89.
- 77 Myšlenky následujících odstavců byly podobnými slovy formulovány již v naší starší práci: VOJTÍŠEK, Z., Poradenství pro odpadlíky, in: GALVAS, Z. (ed.), *Homo religiosus*. ...
- 78 Nazařadili jsme je proto v naší práci mezi společenství, která podporují resocializaci odpadlíka (viz výše 7.3).
- 79 Velmi podnětný popis podpůrné odpadlické skupiny viz in: GOLDBERG, W., Guidelines for Support Groups, in: LAN-
- GONE, M. D. (ed.), *Recovery from Cults...* str. 275-284.
- 80 V České republice - pokud je nám známo - došlo ke dvěma neúspěšným pokusům o ustavení podpůrné odpadlické skupiny. První pokus učinila skupina odpadlíků z Náboženské společnosti Svědkové Jehovovi v letech 1997-1998. Po dohodě se Společností pro studium sekt a nových náboženských směrů v Praze provozovala linku důvěry na telefonním čísle Společnosti, určenou zvláště pro odcházející nebo váhající svědky Jehovovi. Pro tento účel skupina nechala vytisknout letáky, na nichž tuto službu oznamovala. Po počátečním nadšení si ale členové skupiny stěžovali na malé vytížení (pro aktivní svědky byli jako odpadlíci nedůvěryhodní) a postupně práce zanechali. - Druhý pokus učinilo SOS centrum Diakonie v lednu roku 1998, ale podpůrná skupina „pro muže a ženy, kteří prošli sektou, a pro jejich blízké“ se pro malý zájem nerozběhla. Jak píše tehdejší vedoucí SOS centra dr. Bohumila Baš-
tecká v soukromé korespondenci (červen 2004), pro neúspěch pravděpodobně „podstatná byla obava bývalých lidí ze sekty z nové manipulace, z nové nesvobody (tentokrát jiné náboženské nebo psychologické).“